

1. АД БОГА

Добрая Маруся

Аўдавеў Андрэй зусім рана, у свае шэсцьдзесят. Ягоная Надзя добрая кабета, працавітая. Узяў яе быў з небагатай сям'і, з невялікім пасагам і невялікай красою, да таго ж старэйшую за сябе на пару гадоў. Людзі дзівіліся, але коротка; потым толькі зайздросцілі. Надзя была гаспадыняй на ўсю грамаду, нарадзіла Андрэю дзяцей пяцёра адно за адным, хлопцаў павывучыла, дачок добра замуж пааддавала. Шосты, наймалодшы, у позні век народжаны, Ясь, не вельмі ім удаўся, цяжка яму давалася навука, і астаўся на гаспадарцы. Дзякаваць Богу і за такое, а можа перш якраз за ўсё за тое, што астаўся памочнік дома... Але памёр Ясь. Шкада, непітушчы, спагядлівы, рабацяшчы быў хлопец. Ішоў з вясковага клуба цераз лес і штосьці з сэрцам яму зрабілася. Знайшоў яго раніцай сусед, што вёз у злеўню конаўкі з малаком. Яся на тры тыдні перажыла маці. Так вось Андрэй раптам застаўся адзін, якраз у капанне.

Прыехалі былі дапамагчы сыны з Беластока, дачкі з дзецьмі, хутка справіліся з гаспадаркай. Найлепш, казалі, прадаць гаспадарчыя будынкі, зямлю здаць “пад панства” за пенсію і ехаць ці да Геніка, ці да Ёзіка ў Беласток або і да дачок у Гайнаўку. Месца

ўсюды знойдзецца, да кожнае ж хаты бацька далажыў свой грош. Едзь, Андруша, казаў сусед Коля, калі ёсць, дзе жыць. Каб такія дзеці, як твае, нам усім трапіліся! Чаго табе тут аднаму чыпець, чакаць, пакуль хто наведзе!

Паехаў Андрэй пабыць у Беластоку, але вясною вярнуўся. Дыхаць там цяжка, уздыхаў, а тут у нас пад пушчай ано жыві!

“Здаў” зямлю Андрэй, хоць у тую вясну ўсё яшчэ засеяў. Восенню знайшлася гаспадыня — Маруся з суседняе гміны, пяцідзесяцігадовая ўдава, рэнтыстка. Паглядзелі суседзі, адобрылі: мілавідная, чыстая, людская, набожная. Здаецца, як свая, вядомая з даўніх гадоў. І карову прывяла сваю. Ажыў Андрэй — і хата блішчэла, і сам аж пасвятлеў. На сціплае вяселле прыехалі дзеці, добра ацанілі мацьху: “Добрэ, тато, што мае хто вамі заняцца. І цётцы Марусі весялей будзе. А калі што, то памятайце, яшчэ і мы ў вас ёсць”, — казалі маладыя і завуркаталі іхнія машыны на ўтравельым абшырным падворку.

Пражылі разам Андрэй і Маруся трынаццаць гадоў. Здаецца, усё у іх было добра. Ды раптам ваколіцу страянула вестка: пакінула Маруся Андрэя! Прыехала грузавая машына, забрала крыху пажыткаў (“я ж тут за той час сваё нажыла!”), прыхапіла Маруся і ашчадную кніжку ды кудысьці паехала.

Шукаў яе і Андрэй, шукалі і ягоныя дзеці (адзін сын жа ж у паліцыі працуе), ды як камень у ваду канула. А праз тыдзень Андрэй апынуўся ў бальніцы. Нагу яму адняло ад таго перажывання, і ў сэрцы калола. Мусіць, уміраць будзе наш Андруша, меркавалі суседзі. Каб хоць жонка прыехала ў бальніцу. Чаго ж гэта на старасць глупствы рабіць?!

Маруся прыехала, але дахаты. Схапілі яе суседзі: “Ты што нарабіла! То ж Андрэй ужо пры канчыне!” — “А ці то з мае прычыны? Нервы мне ад’ёў сваёю гнілою хваробай! Разводзіцца думала. Ну, калі так, то

ўжо пачакаю, Андрэю ж няшмат асталося..”

Пахавала Маруся Андрэя, прадала пляц з хатаю і садам пану з Беластока, што тут дачу сабе ставіць мае. Сплаціла Андрэевым дзецям іхнюю частку спадчыны і паехала. Кажуць, спачатку ў Бельгіі была, награвла грошай, а нядаўна замуж выйшла за кавалера, і то маладзейшага за яе на пятнаццаць гадоў, бяздзетнага, гаспадара на дваццаці гектарах.

Хваляць яе ў тамашняй ваколіцы за гаспадарлівасць і прылюднасць, а ейны Сяргей кажа, што, няйначай, ад Бога яму дасталася такая жонка.

Не мела баба... дзеда

Пазнаёмілася Нюрка з Філіпам зусім неспадзявана. Каму на старасць шукаць знаёмстваў? Добра, калі ёсць да каго з радні прытуліцца — калі дзеці, унукі ёсць, дарам хлеб не ясі.. Яно вядома, за ўсё жыццё ты ўжо досыць нарабіўся, і належыцца табе ўжо пенсія не толькі за верную службу на дзяржаўным ці ў полі, але і ад радзіны. Чалавек усё ж хоча далей быць патрэбным, хоць якую льжку памыць, які куль звязаць ці ў агародзе летам пагартацца. Бо іначай усё на чалавеку залякне, калі рук ды ног не ўжываеш, ды і розум не так працуе, калі каменем на канаве сядзіш, не абатрэшся з людзьмі..

Не наракала Нюрка на тое, што свае яе не хочуць, што, можа, непатрэбная, не. Хат сваіх, папраўдзе, мела аж шэсць: пры адным сыне ў вёсцы (вялікая, пакояў шэсць, кухня, і на падстрэшку шыкоўныя два пакоі, усё ў драўніне, акуратна, як у пушачцы, чысценька, лепш, чым у неадной хаце ў горадзе, а ўсё ейны Валюсь сам парабіў, уласнымі рукамі, такі малайчына майстар Нюры ўдаўся!), пры другім — у мястэчку, мураванка аднапавярховая, але з летняй

кухняй, уся сям'я ў футрах ходзіць, бо Адаць андатры гадуе, а яшчэ і кватэры ў дачок ёсць — у Ганны ў Гайнаўцы, у Маруські ў Беластоку, у Надзі ва Уроцлаве; усе хаты рыхтык маюць, усе павывучваліся, добрых чалавекаў маюць. І дзеткі ім усім добрыя паўдаваліся, са школамі, некаторыя пайшлі ўжо на сваё, адзін унучак у Швецыі. Бабе нічога не шкадуюць, усё запрашаюць, лісты шлюць, падарункі, усяго панавозяць, як едуць у госці. Каб так усім бабкам было добра, як Нюрцы! Цяпер-то і мала бывае ў сваёй хатачцы, праўда, старэнькай, але абшытай свежай, жоўтай шалёўкай, на новым падмурку, што пад садком, ужо на сынавай гаспадарцы, стаіць. Бывала, Нюрка возьме пенсію, купіць што трэба да хаты, пасядзіць крыху, і ў дарогу, калі здароўе дазваляе — то да сына, то да дачкі, то да ўнучкі, што якраз ёй праўнучка нарадзіла... У свае семдзесят два гады Нюрка добра яшчэ трымаецца — не затоўстая, але з поўненькім чыстым тварам, добра падстрыжаная (унучкі забаранілі рабіць бабулі завіўку, бо, казалі, састарае), апранутая з густам, хоць скромна, — бабулька, хоць вясковая, магла “сьыйсці” за добра захаваную гараджанку, пенсіянерку-настаўніцу ці бібліятэкарку, бо і загаварыць да кожнага ўмее. Так вось пра яе сказаў у санаторыі ў Цехацінку адзін яе аднагодак. Дзядуля запрасіў яе нават пасля ў госці, паказаць дачцэ сваю новую сяброўку. Тады на пытанне тае ж, абсаджанай замызганай грамадкай патомства, калі старэчы возьмуць шлюб і дзе маюць намер жыць, бо ў гэтай хаце ім месца не будзе (кватэра, дарэчы, была ўласнасцю бацькі), тым больш для кацапкі, Нюрка з гонарам паправілася ў крэсле і сказала: “Мілая мая, не на твае маю прыходзіць, і нічога твайго мне не трэба, калі ў цябе ёсць свайго што-кольвек. Замуж у ніякім выпадку не збіраюся, а ў такую сям'ю трапіць — невялікае шчасце, бо, вядома, з кім павядзешся, ад таго і набярэшся”. І пайшла сабе.

Караль пабег за ёю, але нават на ліфце не дагнаў.

Нюрка знаёмілася з многімі. Мела талент натуральнага і простага кантакту з людзьмі. Адкрываліся перад ёю незнаёмыя людзі ў цягнуку, на прыпынках, якраз у яе пыталі дарогу, парады. І сама заўважала, да каго трэба падысці з дапамогай, з добрым словам. Так было і цяпер. Прыбегла да яе даччына суседка, пані Кася. “Пані Аня, давайце, падызем да майго знаёмага. Мне крыху няёмка, але ж трэба чалавеу дапамагчы, хоць суцешыць добрым словам. Філіп у дэпрэсіі, толькі што вярнуўся з бальніцы, а ў хаце забіцца можна, такі непарадак. Няма дома гаспадыні, жонка доўга хварэла, пахаваў яе будзе год таму. Я сама не пайду, бо зараз плёткі будуць, што да яго ліпну, нам жа, удовым, абоім па шэсцьдзсят. Я з нябожчыцай добра жыла, і не хачу, каб перамывалі мае костачкі...” Сапраўды, хата была ў руіне. Філіп не прыбіраў там, бадай, ці не ад жончынай смерці. Праўду кажуць, што самотная старая жанчына лепш дасць сабе неяк рады. Ні Філіпава прыёмная дачка, ні дваццацігадовы ўнук, прапісаны ў гэтай хаце, як апякун (каб у будучыні атрымаць дзедаву кватэру) не заглянулі нават, каб шклянку вады падаць. Стась, дарэчы, не раз баляваў па-суседску. Дачка раз прыйшла, абяцала прыбраць, але “прыбрала” пляшку гарэлкі, матчын пярсёнак і пяць мільёнаў, а калі бацька быў у бальніцы, вынесла матчына норкавае футра і мэблеваю сценку. Суседзі гэта бачылі, ды ніхто слова не сказаў. І гэта найбольш прыбіла Філіпа. Усе яму спачувалі, бо добры быў чалавек, але ніхто не спяшаўся з дапамогай. Паявіліся толькі Кася з Нюркай, аб’ючаныя парашкамі, анучамі, шчоткамі, новымі шпалерамі, фарбай, пэндзлямі. Чысцілі хату тры тыдні — рамантавалі, клеілі, збівалі, мылі. Нюрка заўважыла: Кася, сапраўды, бадай, ці не збіраецца стаць тут за гаспадыню. Хата вялікая, трохпакаёвая, цяпер аж блішчыць, ды і маладыя абое,

свабодныя... Кася, відна, аж млее. Але на чацвёртым тыдні бухнуў Філіп на калені перад Нюркай з букетам ружаў, у яе папрасіў руку. Кася выйшла, у нервах ляснуўшы дзвярыма. Нюрка адбівалася: нашто ёй такое! Каб зноў яе “кацапкай” называлі!? Ды і нашто ёй такі малады муж? Так, здаецца, — дванаццаць гадоў! Шго людзі скажуць? Ажыўлены Філіп, перапоўнены галантнасцю і новай надзеяй абсыпаў каханую кветкамі, выкватараваў унука, кінуў курыць цыгарэты (а смаліў жа трыццаць пяць гадоў!)... Думала, думала Нюрка, аж пераканалася, што можа і варта пачаць новае жыццё. Запісаліся на чаргу ў загс. Тыдзень да вяселля “маладая” перавезла ўсе свае манаткі да нарачонага. А за тры дні да шлюбу, каля поўначы завіталі да іх зяць з унукам. Нацягнуў Філіп халат на піжаму, выйшаў да гасцей, і тут хіснуўся: схапіў яго зяць за каўнер, кінуў на шафу ў пярэдняя:

— Ты што, стары пень, надумаў?! Чаго прывёў сюды гэту старую кацапскую к...? Пажывеш месяцы тры, і яна тваю хату забярэ! Нашу хату! Якім правам ты *вымэльдаваў* Стася?!

А ўнучак бойка шарпануў Нюрку за плячо:

— Шго, стрыжаная кацапская б...?! Мяне выгнала з хаты? Стаяць абое над магілай, і амураў ім захацелася! Шго, рамонт зрабіла? Заплачу табе за яго, але да суботы тут мае твайго духу не быць! А то касцей не пазбіраеш! Бач яе, *паляцела* на маю хату!

Хацела Нюрка неяк супакоіць раз’юшаных сваякоў, прасіла, маліла, каб пусцілі старога...

— Ага, будзеце вы мець шлюб! — учапіўся ў яе валасы Філіпаў зяць. — Не дажывеш, стары пень, таго дня! Марш у сваю вёху!

Суседзі не прыбеглі. Яны заўсёды добра ведаюць: ніколі не суньце носа ў чужыя сямейныя справы.

— Шго, думаеш, хтосьці прыбязьць? Не крычы, не заві, — рагатаў Стась. — І ніхто ведаць не будзе, як мы тут з вамі справу аформім!

— Не, сведак ёсць, — паказала Нюрка на магнітафон, сёння прынесены з рамонту, што поруч стаяў на паліцы. — Тут усё запісана!

Няпрошаныя госці зніклі хутчэй, чым прыйшлі.

На сціплым вясельным прыёме, які ўдалося падрыхтаваць Філіпу і Нюрцы, не было нікога з радні маладога. Так і жывуць паціху цяпер абое ўжо пару месяцаў. А вось тыдзень таму хтосьці іх кватэру на першым паверсе абкідаў каменнем і грудамі гліны. Невядома, хто гэта быў, бо зламысніка не злавілі.

Вазьмі знайдзі ты тое шчасце

Колькі мне будзе год? Васьмідзiesiąты ўжо пайшоў! Я і не думала, што столькі нажывуся! А тут яшчэ жыць далей трэба. Дзяцей уласных у мяне было толькі трое, двое ў жывых засталася, бо дзяўчынка, што перад Стасікам была, у пяць месяцаў памерла. Марусяка ў Беластоку замужам, Стасік во з намі на гаспадарцы. І ягоных, майго чалавека, дзяцей было сваіх сямёра, я на іх прыйшла, хоць страшнавата было. Самы старшы — Ясько; ён хварэе, і яго жонка нядужая, другі — Жоржык, а Коля ўзяў сабе жонку з Піша, то што яна — глядзіць толькі сама сябе, каб смачна і мякка, пра мужа не дбае... Зінка дачку ў палякі замуж аддала, і сына, ну, якась там жывуць... Зінчына сынавая вось нядаўна да нас прыезджала, кажа: “Бабулю, я на вёскэ в жыццю не пуйдэ, едно ноц пшэноцоваць і то ценшко”... Усе Максімавы дзеці — як мае, усе дзевяцёра ж я выхоўвала. Усе разляцеліся па свеце, апрача Стасіка. Не мае ён добрага лёсу, Бог мусіць не даў. Чаму не, ажаніўся і ён быў. Якраз *стан ваенны* быў. Толькі з арміі прыйшоў, яны там у войску страшэнна ўсё перажывалі, нервы страцілі. А

наша дзеўка, з суседняе вёскі, з Каўпакоў, пяць гадоў за яго старэйшая, за яго ўчапілася. Казала я Стасіку, угаворвала: “Не бяры яе. То ж і старэйшая за цябе, ты ж пры ёй дзяцюк, і без бацькі гадаваная, распушчаная!” Ну, што ж, узяў. Год пабыла ў нас, усё добра. Не пасварыліся мы з ёю ні разу, нічагусенька, усё добра, усё *харашэ*. А пасля штосьці такое ёй стрэльнула, пацягнулася лепшага шчасця шукаць. Прышоў раз увечары Стасік і кажа: “Чаму вы, мамо, самі прыбіраеце, дзе ж Крыська? Пайду на будову, пагляджу”. Пайшоў шукаць жонку, я сама ўсё парабіла, а шмат было працы, як то на гаспадарцы: дзве каровы, конь, двое жарабят... Чакаем, чакаем, аж бацька выйшаў за імі. Урэшце, прыплялася Крыська. Дзе ты была? Тая села і давай спяваць. Нічога не гаворыць, сядзіць, глядзіць як той слуп ды п'яе. Не слухае, што Стасік кажа: “Так? То ты думаеш мне о так усё рабіць?! Хто так бачыў!” Меў раніцай выязджаць у нядзелю па справах, то не вытрымаў, паехаў у суботу. Казала я ім: “Можа, паладзіцеся, усё будзе добра.” Але не, паехаў, не памірыўся. А Крыська давай цягацца, ано сябры, п'янкi, забавы, Павыцягала ўсё, што я ім дала, да бацькоў у свае Каўпакі. Знайшла сабе новага кавалера, у нас жа жанчын мала, кожна знойдзе сабе аматара, хоць найгоршая, а з ёю асабліва хлопцам лёгка прыходзілася. Стасік не мог на яе глядзець, развёўся.

Зышоўся з іншаю, разведзенаю, дзеўчынку сваю мела маленькую. Сама маладая, выскачыла была ў семнаццаць гадоў замуж, цераз суд. А якая ж недарэка! Стасік прыйдзе з працы, мусіць наварыць, накарміць дзяцей (нарадзіўся ім хлопчык), усё памыць. Казала я яму: “Не бяры бабу з дзіцём! Я сама прыйшла на такую грамадку, у свае 35 гадоў, то ведаю, як цяжка гадаваць чужых дзяцей, дагадзіць кожнаму, быць за матку і сваім, і чужым. І мне самой цяжка будзе, трэба ж будзе вам дапамагаць! А гэта

твая мэмла нават пасцелі не памые, пральку не ўмеє ўключыць!? І такая дзіўная: прыйдзе, сядзе, адчыніць поўны халадзільнік, паглядзіць. Сядзіць, потым возьме чыкаляду, з’есць яе, пап’е вадою, кажа, ужо пад’ела. А дзіця бегае, просіць: “Мамо, дай, мамо, дай!” А то ж не дасць, сама ўсю плітку ўвапрэ, абліжацца. Я не магу глядзець на гэта, ці то будзе яе Анечка, ці мой унучак: як так можна з дзіцём! Аж слёзы мне з вачэй пльвуць, так мне малога шкада. Мы, старыя, нічога ёй не шкадуем, памагаем, даем усё-ўсянюсенька — наце вам дыван, наце вам мэблю, наце вам ласункі, наце вам усё, дзеткі. А яна, разумееш, усё тое, што дамо, вынясе ў рэчку выкіне! І кумпак, і спадніцу, і дзе што! Ну, як ненармальная якая! Прыйшоў раз да мяне Стасік і кажа: “Мамо, мая Лілька хоча сабе добры кажух купіць. Маёй зарплаты не хопіць, пазычце”. Далі. Дастаў Стасік выплату, паехала Лілька з маткай спачатку ў Гайнаўку, але кажухі не спадабаліся. Заехалі і ў Ворлю. І ў Бельску добрага кажуха не знайшлі. А дзе грошы? На што магла іх столькі выдаць? На гэту блузачку? Узаяў Стасік не вытрываў, парваў тую шматку: “Калі ты такая, Лілька, то пайшла ты прэч!”

Ды дзіцяці шкада. Што ты зробіш. І так малы ўжо тры гады як не з намі, а ўжо шосты яму пайшоў. Такое малое звітнае, файнае, харошанькае. Памятаю, глядзіць у акно: “Бабуленька, глядзі, наш дзядулек ідзе”... Гэта тады, як Максім яшчэ мог хадзіць, па падворку ўпраўляўся. І ўсё следам малы за дзедам, пасабляе. А такі харошанькі, пацешны, кучаравенькі. Усе мы так яго любілі, ды і яго сястрычку, Лільчыну дачку, ніколі ў нічым не абміналі, дбалі, як пра сваё, давалі абодвум ўсяго пароўну. Але як жа вытрымаць з такою маткай, якая нават за сабою нічога не зробіць! Прыйшла да мяне Лільчына маці, раскрычалася: “Чыя гэта віна, што разводзяцца? Напэўна, яго, яна ж маладая і дурная, то павінен яе жыць навучыць,

запанаваць над ёю, а не адразу кідаць!” Ну, вазьмі ты жыві, нават быўшы анёлам, калі на кожным кроку з нерваў цябе выводзяць!

Стаў Стасік з таго ўсяго папіваць, але не можам на яго наракаць. Добры з яго сын. Пра бацьку так дбае, як дачка — а яго ж і памыць трэба, і перавярнуць. Я слабая, не дам рады. Усё ў нас у хаце Стасік прыбірае, гатуе, мые. Дзяўчына так не зробіць, як ён, спячы пірог умее нават. Стараецца. Калі б не ён, даўно мы абое былі б у магіле, а гаспадарка зарасла б крапіваю. Толькі толку ў яго жыцці мала, я, старая бачу, як яму горка жыць. Што ж зробіш! Як мы стараліся дапамагаць, дагадзіць, і ўступалі, але гэта нічога не дало яму сямейнага шчасця. Такі лёс мусі ў яго быў, не? Дурны лёс. А які мой лёс быў? Я сюды прыйшла ў сталья ўжо гады. Не было калі пайсці раней замуж, вайна, потым мама памёрлі, трэба было бацьку дапамагаць. Ой, як цяжка было, бедаў столькі. Ды і ўсім не было салодка. Столькі гора я перажыла, што не выкажаш! лягу цяпер, у першы сон крыху засну, потым прачнуся, і такі мяне жаль возьме, плач над маім жыццём. Нервы аж дрыжаць... Я тутака ўжо амаль 50 гадоў, а мне мой родны хутар сніцца...

Столькі тут пакінула, столькі дзяцей выхавала, а амаль адна засталася. Да Максіма ўжо бацьношка прыходзіў, ледзь стары дыхае, ды і што за жыццё... І Стасік чахне мне ў вачах. Што ж я зраблю, скажэце...

Раман і Юля

— Што з табою, Раманчык, што так шапялявіш?

— Зубоў, Юлечка, нямашака, і паставіць няма за што...

— Ой, дурненькі такі... То ж прязджай, што ж зробіш...

Баба Юлька адкладае тэлефонную трубку на апарат сваёй сухой белай далонню. Папраўляе вузел хустачкі пад барадою, памаленьку падымаецца з рыпучага плеченага крэсла ў пярэдняй і з нахіленым станам, апіраючыся аб сцяну сунецца ў кухню.

Нядужая цяпер баба Юлька, прыхварэла. Паўгода таму ніхто ў такой хустачцы б яе не ўбачыў. На працы ў чэпчыку ходзіць. І валасы фарбавала хною, клала па дзве пачкі на сваю густую капіцу моцных, жорсткіх валасоў, і набіралі яны каштанавага колеру з медным адценнем. І фігура Юльчына толькі нядаўна страціла фасон, і бяссьільна выглядае нядаўна горда трыманая галава з буйным вянком касы над лебядзінай гнуткай шыяй і высокімі грудзьмі ў белым халаце. Працуе бабка Юля трыццаць сёмы год медсястрой у бальніцы ў горадзе, які вырас у яе на вачах. Паўгода таму ў Юлі Кавальскай быў інсульт, і цяпер прыходзіцца ёй больш думаць і пра сваё здароўе.

З Раманам Кавальскім пазнаёмілася на забаве. Толькі што пачала працаваць у бальніцы, знаёмых у яе не было шмат. Малады, прыгожы высокі хлапец у вайсковай форме вельмі ж спадабаўся маладзенькай медсястры ў раскляшаванай блакітнай сукеначцы. Юлька стаяла ў групцы вясёлых напаказ дзяўчат, зіркаючых на шыкоўных кавалераў, што прыехалі з акалічных вёсак на працу ці ў армію. З паненак было найбольш бойкіх дзяўчат, што працавалі на фабрыцы, яны першыя і кінуліся ў танцы. Юлька пагляджвала складкі сукенкі і сціпла заўсміхалася, паглядаючы на боты, калі да яе падышоў чарнявы юнак з вясёлымі вачыма. З кожным іншым барджэй пайшла б ёй размова, чым з гэтым, які ўмомант давёў ейнае сэрца да таго, што білася яно ў грудзях, як злоўленае ў далонь птушаня. Раман, бо так называўся прыгажун, канчаў ужо служыць у Х., збіраўся спачатку вярнуцца на бацькаўшчыну, у падкялецкую вёску, а пасля зачапіцца недзе ва Усходняй Прусіі ці ў шахтах. У

вёсцы, апрача бацькоў і камяністых палосак, чакала яго нейкая Марыля (аб гэтым данёс Юльцы Коля Захарэвіч, што служыў разам з Раманам), адзіная дачка павятовага багацея, і яе лісты ў блакітных канвертах штотыдзень чытаў усяму атраду шчаслівы адрасат. Марыля пісала вельмі ж прыгожа, як з нейкай кніжкі, і ваякі спісвалі ўсе гэтыя прыгоствы ў свае лісты, мяняючы толькі імёны і некаторыя факты. Напэўна, рабіла тая літаратура ўражанне на дзевак. З несхаванай зайздасцю распытвала Юлька пра таямнічую Марылю ў хлопцаў. Бачылі яны, казалі, прыязджала яна з сяброўкай, тую другую з асалодай успамінае ўвесь батальён, а Марыля глядзела ў вочы яму аднаму — Раману. А калі кавалер загаварыў да Юлі, быццам нейкі верш пра каханне зачытаў, не сцярпела яна, і хоць сэрца сціснулася, запытала:

— Ты што, Раманчыку, Марыліным вершам мяне спакушаеш? Адной пра каханне гаворыш, і другую зводзіш? Гэта ж нельга так гуляць пачуццямі людзей, якія цябе кахаюць!

— Я ж нічым не гуляю! Я ж цябе па-сапраўднаму кахаю, навекі! Кожная на тваім месцы мне паверыла б ужо даўно! На калені перад табою падаю, глядзі!

— То ажэнішся?..

— Вядома, чаму ж нам не пабрацца! Давай паедзем да тваіх бацькоў, няхай рыхтуюць вяселле, колюць падсвінкаў...

Закалолі, вядома, не аднаго, і два бычкі пайшлі пад нож, і курэй пару тузінаў... Шлюб бралі толькі ў Грамадскай радзе. Белую атласавую сукенку пазычыла Юлька ў сяброўкі, тая яе ў Прусах ад нямякіні купіла. Добра ляжала слізкая тканіна на гарачым целе, не магла дачакацца Юлька першае свае жаночае ночы, як у тумане ўсё кружылася ёй перад вачыма. Тры дні гудзела вяселле, не сціхалі песні. Раман ніяк не мог дайсці сваёй цяжкай ад самагонкі галавой, куды трапіў, адкуль тут, апрача “Шла

дзевэчка да лясэчка”, “Сядла пшчулка на яблоні” і “Плынол струмык пшэз зялёны ляс”, якія прагучалі на пачатку балю, пайшлі нейкія “рускія” песні, пачынаючы ад “Бадзягі”, што старыя прывезлі з бежанства. Украінскія, рускія, беларускія, а словы кожнай з іх кожны госьць пяў на свой спосаб, на свой лад, бо назбіралася вясельнікаў з пяці вёсак, а ў кожнай з іх — свая гаворка. І пра няшчаснага Колю-трактарыста са слязамі на вачах спявалі людзі, бо таго Колю ведалі — нядаўна ж усё гэта было, і частушкі рубалі, што “за савета” ўвайшлі ў моду... А ад Рамана не прыехаў ніхто. Можна таму, што вяселле так хутка рашылі згуляць, ці можна лісты не дайшлі?..

Яшчэ гуло ў галовах вясельнікаў, лячылі яны свае балючыя чэрапы і перасохлыя гарлякі апошняй “горкай водкай”, як Раман з Юлькай, з чамаданамі ў руках, пашпарылі на чыгуначную станцыю — паехалі дамоў, у Х., на Юльчыну кватэру.

Жылі там тыдзень. Юльцы спагадлівы доктар выпісаў паперку на тыдзень хваробы. Не вылазіла яна, сапраўды, з пасцелі, нават паесці, бо шкапчык з ежай падсунулі да ложка. Калі трэба было маладой жонцы збірацца на працу, Раман пайшоў у краму купіць хлеб і запалкі.

Не вярнуўся. Праз два месяцы ў Х. прыйшоў ліст з Бяшчадаў. Там “зачапіўся” Раман Кавальскі, лесапільчыкам. Зарабляе добра, пісаў, але патрэбен яму час усё перадумаць, уладзіць свае справы. Вядома, кахае ён моцна сваю дарагую жончку, але, на жаль, пакуль не можа да яе вярнуцца ні тым больш забраць Юлю да сябе. Ашчаслівіць яе не ў змозе, а, несумненна, варта яна шчасця. Ну, калі так выходзіць, няхай яна тое шчасце шукае...

Не мела часу Юлька думаць над прачытаным. Цяжарнасць праходзіла ў яе вельмі непрыемна, цяжка, але да апошніх дзён прыйшлося хадзіць ёй на працу. У пятніцу ноччу была на дзяжурстве ў бальніцы, а ў

панядзелак раніцай, пасля адзінаццаці гадзін родаў, мела ўжо сына — тоўсценькага і здаровенькага. Назвала яго Волесем.

Тры гады Волесь сядзеў у вёсцы з бабуляй і дэдам. Калі Юлька, прыехаўшы, не пачула ад малога ніводнага слова па-польску, залямантвала: змарнуеце мне дзіця! Рашыла яго ратаваць, аформіла ў садок. Кватэру мела ўжо сваю, службовую. І толькі ў яе свайго было: праца і дом, і маленькі праменьчык — Волесік. І ўсё чакала лістоў ад Рамана. Не мог жа так яе кінуць, так прыгожа гаварыў пра каханне, і пісаў жа ж, што ніколі не забудзе... І сыноч жа ў яго ёсць, як жа дзіцяці без бацькі гадавацца! Напісала да Раманавых бацькоў, паведаміла аб дзіцяці, так адрас напісала: паньству Кавальскім, вёска М., Кялецкае ваяводства. А паньства Кавальскія той ліст атрымалі і нават адказалі: не жонка ты касцельная нашаму сыну, а распусніца і спакусніца, а жонка ў яго з нашага боку, каталічка, Марыля з дому Завадскіх, і дачка ў яго маленькая... І ад Марылі таксама ліст прыйшоў, з размазанымі ад слёз фіялетавымі літарамі, і быццам тья літары, тья словы выводзіла не тая рука, быццам гэта не Марыля пісала, тая рамантычная паэтка, якой лістамі захапляліся нядаўна жаўнеры і іхнія дзяўчаты. Проста напісала Марыля Юлі: звычайны хам наш муж Раман, лодыр і прайдзісвет, хлуснік і хуліган. Гадуе ад яго Марыля дачушку, і добра, расце малое, і яшчэ лепш, што татку чэрці ў свет панеслі, хай яму сонца не свеціць, бо лепш такога бацьку дзіцяці не бачыць; дасць Бог, выгадуецца без яго, галоўнае, што не будзе пасмешышчам для іншых, касцельны ж бацька ёсць, законны ў малое Ганусі ён... А яны, мацяркi — маладыя, здаровыя, прыгожыя, сваё шчасце ад іх не ўцячэ...

Юлька не мела ні сілы, ні часу таго шчасця шукаць. За працай і клопатам і не заўважыла, як Волесь кончыў пачатковую школу, пасля ліцэй. Ціхмяны быў

хлопец, выдатны вучань, памочнік матулі ды бабе з дзедам у вёсцы. Пайшоў у палітэхнічны, працаваў у студэнцкім кааператыве, крыку гандлем займаўся, грош дахагы прыносіў.

Аднойчы прынёс каляровы пакуначак. Усхвалявана трымаў на руках невялікі вузюлок, з якога вызіраў чырвоны тварык з кірпатым носікам. За Волесем стаяла спалоханая дзяўчына, лепш сказаць дзяўчынка, астрыжаная пад хлопца.

— Гэта мой сыноч, мама. А гэта яго маці, Ася, мая аднакурсніца. Я яе кахаю, добрая з яе дзяўчына, і ты Асю будзеш любіць, я ведаю. Дапаможаш нам?..

Чатыры гады, пакуль не кончылі вучыцца бацькі, Роберт чакаў іх то ў бабы Юлі, то ў прадзедаў Ганны з Іванам. Гадаваўся. За ейнага сына бралі Юльчынага малага, за позняе дзіцятка. А пасля з'ехалі Волесь з Асяй за мяжу. Калі абжыліся ў Штатах, выпісалі туды і малага. Прышлося бабе Юлі адправіць за акіян пятнаццацігадовага ўнука, якому пад носам вус ужо сыпаўся, высокага, дужага — на развітанне на лётнішчы падняў Роберт бабулю высока-высока, пацалаваў яе, а потым паляцеў далёка-далёка... Абяцаў лісты пісаць.

Асталася Юля адна. Не, не адна. Ёсць у яе хворыя, якімі апякуецца. Іхнія клопаты і болі — Юліныя. І не наракае яна, не плача, не скардзіцца, што ёй свайго гора хопіць, што ёй адуласнае бяды цяжка, што чужая ноша ёй не па сіле і не вельмі патрэбная.

Аднойчы зазваніў у Юлінай хаце тэлефон. Стомленаю рукою падняла трубку.

— Юлечка, гэта я. Раман Кавальскі. Муж твой. Памятаеш мяне? Як там твае справы? Жывеш шчасліва? У мяне... гэтага... зубоў нямашака...

- ... Прыезджай...
-

Пад акупацыяй

Калі б не тая вайна, Ганс і Сонька не сустрэліся б. Калі б не вайна, Ганс не дастаў бы кулі ў лоб за каханне з дзяўчынай рабскае расы. Калі б не вайна, іначай выглядаў бы сённяшні свет.

Унучка Ганса і Сонькі разумее слова “мяжа” і “ўзброены канфлікт”, але жыве ўжо ў Еўропе, якая хоча аб’яднацца і, забыўшы ўсе крыўды, глядзець у будучыню, але для яе “вайна”, другая сусветная вайна — амаль пустое, абцёртае з усяго значэння, абрыдае са школы слова. Але, можа, будзе пра тое ўсё пытаць яе ўнук, народжаны ў Швейцарыі, з бацькі, для якога родныя — тры мовы? Унучку Сонькі-беларускі і Ганса — шлёнскага немца, ад маленства вучылі размаўляць толькі па-польску ў Беластоцкім краі.

Нашы вёскі папалілі немцы ў 1941 годзе, усе тыя, што пад пушчай былі, — расказвае баба Ніна Барысёнак. — Немцы ў нас у зямлі знайшлі руду, рэзалі пушчу, пракладвалі вузкакалейку, чыгунку. Шмат хто з нас, маладых, каго не ўзялі ў Германію, мусіў ездзіць класці пугі, сыпаць насыпы і ўсё іншае, што загадалі. Я была кульгавая, майго брата павезлі ў Прусію, і каб не тое маё калецтва, і мяне, можа, узялі б на паняверку*, маці адна асталася б...

І Соньку таксама хацелі забраць, бо брат збег. Замуж Сонька пайшла ў жніўні трыццаць дзевятага, а як пайшоў ейны Міша на фронт, то ні слыху, ні дыху. Ездзіла з намі Сонька на чыгунку, маладзенькая такая, харошая, то зараз немцы пачалі яе зачапаць. Вядома, не агрызнешся, хоць тыя залёты табе пракудныя, яны ж тут — паны. А Сонька заўсёды такая ганарыстая была, і да замужжа недаткнёна, нікуды не хадзіла, па забавах мала гуляла. І раз сядзім мы на прычэпе, вязуць нас на чыгунку, а Сонька белая сядзіць, як

---

* паняверка – *poniewierka* (поль.) пакуты

папера, вочы падпухлыя, бы ўсю ноч плакала. Чаго, кажу, Сонька, баішся, што цябе хочуць на прыбіральшчыцу ў камендатуру?.. Нічога страшнага, пратрываеш, пакуль рускія не пагоняць іх адсюль... А дзе тут рускія, усё ўцякалі, але што ж, мы ўсе надзею мелі, верылі, што Расея вялікая, магутная, і Сталін — правадыр вучоны, разумны і хітры. А Сонька ў плач, кажа, зганьбуюць, далібог, гэтыя жывадзёры, а пасля што людзі скажуць, хоць ты ідзі ано вешайся... Сонька вельмі харошая была, не то, што я — малая, рабая, да таго і з нагой карацейшай. Высокая, стройная, ано ў кіно яе бярэ. А вочы васільковыя, косы да пояса, жоўтыя, як спелы авёс. Ці ж не хацелі б мець такую немцы ў камендатуры, каб ім падлюгі мыла ці што там яшчэ? Вядома, страшна Соньцы было.

— Чаго ты баішся? Там работа чыстая. Немцы народ акуратны. Папрыбіраеш...

— Якое там прыбіранне. Найстарэйшы адразу мяне за сцёгны хапаў. І ў рот заглядаў, што я, кабыла якая, ці што?!

— Чаго ты, Сонька, пераймаешся. Пратрымацца неяк трэба. Выжыць. З імі ніхто яшчэ не выйграў. Бачыла, якія ў іх самалёты, танкі, аўтаматы! Нікога яны не баяцца, нават Бога. Але калі рускія рушаць сюды... Бо ж Бог не дасць святую Расею заваяваць такому вар'яту. А ты ў жывых астанешся. І маці ўратуеш.

— Ды агідныя яны мне. Бацьку прыбілі, Міша ў чужой зямлі гніе, а мне лезці пад якога паганца?.. Што народ скажа?

— Махні ты рукою на “народ”. Не адна захацела б ісці да чыстае работы. Маці што-небудзь прынясеш дахаты...

Не думайце пра мяне кепска, што я так яе намаўляла. Тады так было. Страшна. А жыць жа кожнаму хацелася. Выжыць. Асабліва нам, маладым. Што тая вайна, смерць, голад — калі мы проста

любіць хацелі, цешыцца, сем’і заводзіць, гаспадарыць... А тыя немцы здаваліся нам усе на адзін капыл, ці стары, ці малады, ці паліцэйскі, ці жаўнер, ано стаяць у вачах іх твары, бы ў лялек, і тая іх нянавісьць да нас, і тая зброя, і агонь. Усе вёскі папалілі, а калі хто вярнуўся восенню хоць бульбіну ўзяць са свайго поля, то з таго поля і прапаў, як хоць бы Павел Семянюк з Міклашэва... Ненавідныя былі нам тыя нелюдзі.

— Сонька, — кажу, а мне ў сэрцы аж шчыміць, — так трэба. Ідзі.

Яна і пайшла. Не думаю, што хтосьці мог што кепскае сказаць на яе тэму. Здаецца, да пэўнага моманту і не згадвалі пра тое, што Сонька Максімянка працуе ў немцаў. Да тае пары...

Да тае пары, як стала сустракацца з Гансам. Ганс быў прасты жаўнер, ранілі яго недзе на ўсходзе, везлі яго дадому, і пакінулі яго тут у нас. Патрэбны быў, пэўна, перакладчык, а Ганс са Шлёнска быў. Насіў свой зялёны мундзір, тым і вылучаўся сярод паліцаў. Такі трохі дзіўны той Ганс быў, якісь бы не з іхніх. Глядзіш на яго і думаеш: як сюды трапіў такі харошы, ветлівы чалавек, чаго пайшоў на нас з вайною, з гвалтаўнікамі, рабаўнікамі, забойцамі, якія нас так ненавідзяць? Зусім як наш хлопец, русы, трошкі рабы на носе, нават трохі падобны на майго брата Якіма, што забілі яшчэ ў верасні... Усе пачалі ўголас пра іх гаварыць, як у Сонькі жылот быў ужо вялікі. Ад Мішы весткі няма, то адкуль у маладое жонкі такі трыбух? Тым больш, што нідзе не цягаецца... А сама бачыла Соньку з Гансам на ўзлеску, ноччу. За ручкі трымаліся, цалаваліся. Я наляцела на іх, бегла з суседняе вёскі. Сонька абняла мяне з плачам: “Ніначка, не кажы толькі нікому, бо нам смерць будзе. Ён такі добры, ён жа нявінны, што вайна...” — “Ніна, я кохаш Соня”, — прабалбатаў Ганс, схаліў маю руку і прытуліў сабе да сэрца. — “Не вечэч нік, не мувіш

нік”. Я і нічога не сказала, вядома, а злякалася тады так, што два дні праляжала ў пасцелі.

Соньцы нічога не зрабілі, але Ганса расстралялі. Не за тое, што з нявольніцай меў справу. А за тое, што ім сказаў праўду, што кахаюць адзін аднаго. Божа, чаго ж трэба ім было яго забіваць! Паслалі б на фронт за такі грэх, ці што... Сонька сказала мне, што ўцякаць сабраліся, але куды ж ім можна было падацца? Кругом вайна, фашысты ва ўсёй Еўропе. Ой, які лёс страшны! Калі б не тая вайна, маглі б жыць тыя людзі як людзі... Калі лёс даў ім сустрэцца! Гэта ж як здек над чалавечым сэрцам! Ну, але калі б не пайшлі немцы на нас з вайной, то ці спаткаліся б Сонька з Гансам...

Труну з забітым Гансам адправілі матцы ў Нямеччыну. Думаю, што не пісалі ёй, як сын загінуў, што ад так сказаць, роднае кулі. Я так мяркую. Бо іначай, прўна, закапалі б яго абы-дзе, як здрадніка.

Сонька нарадзіла дзяўчынку. У 1954 годзе вярнуўся Міша з Сібіры. Не чулі мы, каб сварыўся на Соньку за Анютку. Малая была запісана на яго прозвішча, татам яго называла. Мы таксама ўсе маўчалі. Але толькі глянеш на малечу — чыста той няшчасны шлёнскі Ганс — вочы блакітныя, русы чуб, і той трошкі рабенькі носік. І тая разгубленая ўсмешка.

Соньку прыдушыла сасна на лесапавале. Міша Анютку гадаваў адзін, у школы паслаў. Замуж выдаў за сваяка, даў пасаг. Тады зямля яшчэ вартасць мела, не тое, што цяпер... Нарадзілася яму ўнучка, Гражынка. Вельмі ж тое дзіцянё любіла дзеда. А Міша, як ні стараўся, неяк не мог перамагчыся. Кажу яму: “Міша, прытулі маленькую, ліпне да цябе Гражынка, больш чым да бацькоў”. І сапраўды, больш мела ад яго ласкі, чым ад бацькоў. Анюта з Колям выехалі ў горад, то на канікулы ўсё Гражынку ў вёску высылалі. Калі Гражына была ў ліцэі, то сама ўсё ездзіла да дзеда, амаль штотыдзень. На студыях па

свецe вандравала, то ўсё дзеду паштоўкі слала, а то і падарункі. Паказваў мне тыя каляровыя картачкі з замежных гарадоў і здымкі, гаварыў: “Ніна, і што мне рабіць... Які ж мой лёс нялюдскі... І бач, няродная кроў, фашысцкая цячэ ў гэтым дзіцяці. Але адна яна ў мяне, што мне на старасць радасць прыносіць. Хоча нават да нас у вёску прыехаць працаваць..”

Але не перасялілася Гражынка да нас, не. У Швейцарыі пазнаёмілася з нейкім ці то немцам, ці то французам, і там замуж выйшла, хлопчыка нарадзіла, здаецца, Норман называецца, ці Герман, неяк так. Пераназвалася на Грацыелю, бо цяжка было там ім вымаўляць яе імя. Можна, кроў яе да свайго пацягнула. Але мала то нашых па заgrаніцах шчасця шукае?..

Марысенька, не ўмірай!

... бо ты мне адзіная асталася, — моліць сваю старэнькую сяброўку яшчэ старэйшы дзядуля, Адам Кавальскі з Беластока.

Пазнаёміліся яны на могільніку. Марыся пахавала якраз свайго мужа-пакутніка. А пан Адам наведваў сваю Стэфку, якая спачывала на беластоцкім каталіцкім могільніку ўжо два гады. Адчуваў сябе ўсё блажэй, хоць яшчэ выглядаў добра. Яшчэ крэпкі і дужы, здавалася б, усё горш спраўляўся з усімі справамі. Без догляду жаночай рукі рабіўся ўсё больш недалучны, хаця не хацеў пра гэта думаць.

Спадар Кавальскі калісь быў моцны чалавек. Не хварэў, хоць не шкадаваў здароўя, каб забяспечыць сям’ю. Пагадаваў, павывучваў дзяцей, купіў ім кватэры, збудаваў два дамы, даў на машыны. А апошні дом збудаваў у Беластоку, двухпавярховую вілу — для ўнука якраз яе збіраўся быў апісаць,

найменшага, каб пры ім і завяршыць сваё багаце і працавітае жыццё.

Унук той ужо жанаты, жыве ў тым шыкоўным доме. А дзедава логава, калі занядужаў, стаіць там у калідорчыку. Каб медсястры бліжэй было да туалета, калі прыйдзе перавярнуць старога і памянць брудную пасцель.

— Ніколі не падумаў бы, што буду прывязаны да ложка, і гаршкі будуць з-пад мяне вывальваць! — плача дзядуля. — І ў сваім стуле буду качацца, пакуль хто-небудзь загляне. Чужы, бо родныя зусім пра мяне не дбаюць. І смерць не прыходзіць, бо сэрца ў мяне моцнае ды вантробы.

Бо чаму ж кідаць працу і займацца бацькам даччэ-юрыстцы? А забраць дадому яго не можа, бо ў яе сапраўды месца няма ў блёку. Другая дачка, вось, сама ўжо пенсіянерка, яна ж не кіне дому ў Варшаве і мужа, не паедзе ў Беласток, каб займацца ляжачым бацькам! Ён жа тут мае вілу, на гэтага ўнука яе апісаў, а не на ейнага сына; то няхай ён ім і займаецца!.. Ну, не будзем пералічваць сваякоў пана Адама, бо задоўга трэба было б цягацца па судах. Хопіць сказаць, што на нікога з родных разлічваць ён не можа.

Спрабаваў быў пан Адам перад гэтай апошняй бядой стаць на роўную, новую дарогу, каб з кімсьці пад руку прайсці свой перадапошні шлях у дружбе. Не ў самоце. Сустрэў быў раз на могільніку паню Марысю. Вядома, што тут гаварыць пра каханне — калі яно ёсць, то іншае, чым магло быць паўвеку раней... Марыся не магла забыць свайго мужа, усё сніліся ёй страшныя сны, калі ўміраў у пакутах, не мела таксама ніякай патрэбы вязацца з кім-небудзь; сама неяк давала сабе рады, хоць усё больш хвароб пачало да яе чапляцца. Горш было з панам Адамам. Мужчына ў гадах, калі траціць блізкую асобу, якая была яго апорай і шмат у чым выручала ў жыцці, часам у новай сітуацыі ніяк не можа дайсці да сябе.

Адчувае сябе і паводзіць так, быццам толькі што нарадзіўся. Простыя штодзённыя справы здаюцца быць яму не пад сілу. Пан Адам пачаў ужо быў апускацца долу, але сустрэча з пані Марысяй паставіла яго на ногі.

Пан Адам мог разлічваць толькі на сяброўства. Так казалі абое. Але справу мусіла вырашыць радня, як толькі зведала, што ў дзядулі ёсць “сімпатыя”. Ніхто не выказаўся супраць адкрыта, але патрабавалі спачатку аформіць дакументы наконт спадчыны. Так, на ўсякі выпадак, бо старыя як дзеці, скажуць, што пабірацца не будуць, а тут раптам патэпаюць у загс... а пасля судзіся з новай дзедавай жонкай ды яе раднёю! А маёмасць праўна належыцца ж роднай сям’і! Адна дачка нават прыехала бліжэй знаёміцца з бацькавай сяброўкай, каб дакладна высветліць адносіны. Яна нават намаўляла іх на шлюб, бо тады ўсе абавязкі апякункі ўзяла б жонка, калі “што не дай Божа, бо нам жа няма як займацца татам”.

І так яны ездзілі адно да аднаго, сазвоньваліся, сустракаліся. Раіліся, як правесці час, шпацыравалі... Аж раптам здаровага, здавалася б, дзядулю, паваліў інсульт.

— Я ўсё чула, як доктарка з “пагатоўя” верашчала і трасла пана Адама, — кажа суседка Марысі пані Марыя Фядорчык. — Хацела яго на ногі ставіць, а гаспадыню ляяла: “Чаго так над ім скакаць, пан хутчэй ад яго капыты выцягне!” А праз нейкі час ізноў вызвалі “скорую”, доктар лямантаваў, чаму так позна яго паклікалі, ратунку хіба не будзе, і паперлі рэанімацыйнай карэткай. Думалі ўсе, што пан Адам памрэ, але якасьці выкараскаўся. Адно толькі што паралізаваны. Пані Марысенька сама ледзьве ходзіць. Прыехала да яе Адамава дачка, кажа: бярыце бацьку да сябе. А Марыся: “Ці я яго сям’я?! І сілы не маю, і ў маёй кватэры няма як, а ў яго ж ёсць віла. Але мяне ж туды не пусцяць, каб ім апекавалася, бо і яго ложка

паставілі ў сеньх!”

Так яно ёсць, уздыхае Марыя Фядорчык, суседка: нарабіўся чалавек за ўсё жыццё, пагадаваў дзяцей, а цяпер плача: “Марысенько, не ўмірай!..”

Надзя з Пядзі

У Надзі Іванюк з хутара “На Пядзі” тэлефон паставілі яшчэ ў сямідзесятых гадах, адразу ж тады, як праз падмоклыя лугі, парослыя алешнікам, пакрочылі тэлефонныя слупы. Цягнулі драты да аднае адлеглае хаты тры кіламетры. Надзя жыла тады ўжо адна, і ўсе бабы ў Н. паўтаралі, што танней будзе пакінуць ёй, нестарой удавіцы, тую Пядзю, распрадаць усё і перасяліцца ў вёску, пайсці нават за кавалера (іх тады ўжо кішэла па вёсках, беспрыпульных нежанацікаў) або за няечку падацца ў Нарву, Гайнаўку, ці нават у сам Беласток, чым абрабляць тая чатыры гектары, цягнуць “кулковыя” машыны на адлеглыя палеткі і луг. Надзіна поле давала някепскі плён, на былой “тарпе” ляжала, але ж траха макравата на ім нават у сухі год, а пры дажджах прыгожую, булаватую бульбу ледзь выдзярэш з чорна-чырвонай зямлі, перавітай рудым карэннем. Пакуль даедуць машыны, Надзя са сваім конікам тупала па сваім маёнтку ад цямна да цямна. Уся счарнелая ад сонца і ветру, забягала Надзя ў краму, што працавала гадзіну ў дзень (нават у свята, калі трэба, Мікола Бязносік адчыняў кожнаму, бо *склеп* размяшчаўся ў ягонаў хаце), купляла кіло цукру, муку, лаўровы лісток, зрэдку пляшку, каб было чым плаціць за дапамогу ў гаспадарцы.

Цяжка было ўгадаць, колькі Надзі год будзе. Як памёр на сэрца яе Івашка, не было ёй і дваццаці сямі, і

ад таго часу амаль не змяніліся ні яе стан, што дзяцей ніколі не насіў, ні сухі ды бронзавы твар з дробнай сетачкай светлых маршчынак пад вачыма, ні сіваватыя валасы, гладка зачэсаня, схаваныя пад хустачкай. Трошачкі толькі яна ссутулілася, нахілілася ёй спіна, злёгка направа, быццам усё нешта цяжкае Надзя несла ў руцэ.

Надзя шчыравала ў полі на ўзор старым і малым. А што з таго мела? У царкву прыходзіла ў сваёй сіненькай сукенцы, проста пашытай, з белым крухмаленым каўнерыкам, узімку сціпла становілася пад сцяною, хукала ў чорны каціны каўнер палітэчка, зрэдку пасля багаслужбы заходзіла да жанчын у вёску, з ціхім жалем паглядаючы, як хутка растуць чужыя дзеці. Дома ў Надзі не было нікога з людзей, а чалавечае слова чула з тэлевізара. Дзядзька Костусь Астапчык, “кулковы” трактарыст, якому найчасцей даводзілася ездзіць на Пядзю рабіць, казаў, што Надзя надта ж любіць амерыканскія фільмы пра каханне і *багатыроў*.

Не мусіла Надзя жыць адна. Паяўляліся час-часом на Пядзі сваты, спачатку з’язджаліся на фурах, са святочнай радзюжкай на гняянках — чырвоныя ад уцехі дзядзькі з зялёнымі пляшкамі ў кішэнях. Пасля сваты дабіраліся на “Сірэнках”, “Ладах”, “Трабантах”, з няп’ючым гаспадаром-суседам і крыху спалоханым залётнікам пад гальштукам, апырсканым “дзікалонам”. Спачатку аднеквалася Надзя, марыла аб больш рамантычных сустрэчах, але пачала пасля і ў агляды ездзіць, і ўсё больш маркотная хадзіла...

І неяк Надзя прапала з Пядзі і з вёскі Н. Ніхто быццам і не бачыў, як з хутара выязджала. Коніка і кароў збывала паціху, парэзала ды паела курэй, падсвінкаў на базу павазіў ёй Костусь. Бурка, хоць выязджаючы адвязала яго ад будкі, трымаўся гаспадаркі, ноччу бегаў па балоце і лесе, карміўся тым, што ўпаляваў. Пільнаваў хату да замаразкаў,

бегаў што і раз на палявую дарогу, па якой гаспадыня раней вярталася з Н., хадзіў два разы ў дзень на аўтобусны прыпынак, чакаў, углядаўся ў вочы прыезджых, ці не ведаюць што пра Надзю... Аж у адну снежаньскую нядзелю, калі змрок хутка апусціўся на астылую зямлю, у сваіх сенцах убачыла яго цётка Гандзя Максімава, вяртаючыся з адведак. Ляжаў Бурка на анучы пад парогам, цяжка соп, уцягваючы паветра гарачым носам і стагнаў.

— Ну, што, захварэў? — запытала яго баба. — А ідзі ты, здыхляціна, з хаты!

Адсунула сабаку нагой пад дзверы, а пасля пашкадавала, вынесла скарынку хлеба і адчыніла яму дзверы на двор.

Бурка павалокся ў шопку, выпусціўшы той пачастунак з балочай пысы. Лёг на пілавінне. Да раніцы акалеў.

На Пядзю нікому не было па дарозе. Ды і чаго там было шукаць! Заглянулі туды былі Яська Буй з Жэнікам Дралем, думалі, можа якое дабро пакінула Іванючка. Адкруцілі кручок, на які зачынены былі дзверы, паварочалі ўсё ў хаце, але не было чаго браць. Не варта было чапаць нават старой “Тэслі”, што пылілася пад макаткай, з вялікімі рэгулятарамі і малюсенькім шэрым экранам. У хаце было ўсё так, як пакінула гэта Надзя — забрала з сабою што лепшае з вопраткі ды пасцель. Хлопцы селі, закурылі, затапталі недакуркі ў чыстую падлогу, засыпаную мышынымі бобешкамі, пажавалі паморшчаных слівак, што віселі ў мяшчэчку ля пліты. Яська прыхапіў з сабою дзве торбачкі сушаных шапачак баравікоў ды вырваў тэлефоны апарат, каб не здавалася, што дарам хадзілі на Пядзю.

Толькі раз прыехала Надзя наведаць аколiцу. У чырвоным вялікім “Фіаце”, з тоўстым дзедам у малінавым касцюме ў два гузікі, з высокай дзеўкай у джынсах і скураным заплечнікам ды лысаватым

дзядзькам з чорнай дыпламаткай. У краме купілі бутэльку гарэлкі, каўбасу, чорны хлеб ды памідоры. Мусібыць, той тоўсты дзед узяў Надзю за жонку, надта ж добра да яе адносіўся, проста ў рот ёй глядзеў, казаў пасля крамар. Надзя ў вішнёвым ваўняным касцюме, у такога ж колеру пантофлях на корачку, з сівенькім, нізка зачэсаным гуглікам пад капелюшом, з торбачкай малосенькай на далонь, — Мікола казаў, што выглядала як з нейкай амерыканскай “Дынастыі”. А дзеўка, клікалі яе Аська, студэнтка, Надзю называла “мэмі” ці як там. Сапраўды, хацеў той малы пузач купіць зямлю, тую з Пядзі, каб яе падзяліць на ўчасткі, распрадаць пасля ці то гарадскому люду, каб сабе той дачы ставіў, ці немцам якімсьці.

— Decyduj sam, Antoni, o tym kawałku. On mi wyżarł zdrowie, nie mogę już na niego patrzeć! — зморшчыла Надзя свой худы тварык, пацягнула са шклянкі аранжавай “Фанты”.

Мікола каторы ўжо раз праціраў анучкай прылавак, паглядаў на зганага Антона — той быў у выдатным настроі, з размахам ляпнуў пакупніку ў далонь.

— Zrobione! Давай, дзядзька, другую пляшку, будзем піць барыш! — і ўсміхнуўся роўнымі снежна-белымі зубамі да прадаўца.

Надзя толькі памачыла губы ў кілішку, выцерла хустачкай рот і выйшла на падворак. А ў краме, за сталом, накрытым цыратай у васількі, запівалі яе зямлю.

Настуля

Настуля прыехала ў Каўпакі даўно. Калі? Памятаюць ейныя аднагодкі, якім цяпер за восем-дзесят, што гадоў з дзесяць пасля вайны прыехала. З

дзвюма падгадаванымі дзяўчынкамі. Муж яе кінуў, казалі, за бабамі чужымі пабег. Ну, бо і колькі тае Настулі! У нашай вёсцы бабы, як печы, а тая, бы палена, толькі носік тырчыць, здаецца, усю ў жмені змясціў бы, такая драбнеча. А ўчэпістая да працы, о-ё-ёй! Яшчэ цяпер як рушыць на загоны, то маладзіца з ёю не ўправіцца.

Прыехала туды ў пяцідзсятых. Даў ёй каморку стары Лапуцкі. Сапраўды, Максім ужо тады моцна старэнькі быў. Настулі за сорок, а той — адною нагою на тым свеце. Прыняў Настулю за няньку і гаспадыню. Самотны (хоць дзяцей чацвёрка адправіў у горад), хворы. Вядома, Настуля агірачыла гаспадарку. Ёй ці на сваім, ці на чужым — адна слава. Зямля гарэла ёй у далонях. З жывёлай спорылася, асабліва добра цяляты пайшлі. Дочкі памагалі. Стары і духам, і целам акрыяў, з любасцю паглядаў, як гаспадарка падымаецца з руіны. Дзе там было яму да бабы, ды і такое маладзіцы, але ўсё ж пачалі ў сяле бомкаць, што, пэўна, Настулю за каханку мае, і ці не было б ім лепш жыць па-божаму? Зычлівая суседка памчалася ў Беласток, да ягоных распанельх дачок, маўляў, чужая бацькоўскае ім крадзе. І пачалася валакіта. Зачасцілі штонядзельку “таксоўкі”, выязджалі з пляскатымі шынамі, столькі добра валаклі дахаты, бо цяпер ужо было з чаго браць. І аднойчы старэйшая дачка запытала ўпрост: ці не запісаўся ўжо стары, бо як што, то ў выпадку ягонаі смерці не дадуць ані кропелькі гэтай прыблудзе, гэтай сухой б., што тут рашыла ўкараніцца разам са сваімі бахурамі. Настуля засмяялася: маўляў, патрэбны мне мужык! Сябрам мне толькі ваш бацька, добрым чалавекам, які не адмовіў дапамогі, даў кавалак хлеба, вяду яго гаспадарку, толькі і ўсяго. Бразнуў кілішкам малады Лапуцкі: не будзе тут табе, прыблуда, месца! Няхай усё пагніе, але чужым не аддамо ні каменьчыка з нашага поля! Сядзела Настуля спакойна, склаўшы

сціснутыя далоні на падол, слухала лянку раптам ахопленых сыноўскімі пачуццямі дзяцей Лапуцкага. Потым устала, пайшла пакаваць свой парэпаны кардонавы чамаданчык: укінула святочную выпалавелую сукенку, сандалікі дзяўчынак... Дочкі Лапуцкага паставалі ззаду, сцяўшы зубы. Стары прыгэпаў, аслаблы апёрся аб вушак дзвярэй і старэчым дыскантам прапішчаў:

— Вон з мае хаты, д'яблава насенне! Трапіўся мне добры чалавек, што з сэрца мяне да магільы датрымаць хоча, а вы як сцярвятнікі прыляцелі тут усё расцягнуць?! Прэч!

Захадзілі дочкі, забегаў сын па пакоі. Узняўся такі вэрхал, што ўжо не чуто было галасоў з вуліцы — паўвёскі стаяла пад ліпай і абмяркоўвала, хто каго паб'е і чым уся справа закончыцца. Цёткі ўжо збіраліся высылаць хлопца на ровары ў мястэчка, каб званіў па скорую і міліцыю, бо, пэўна, кроў паліецца. Але як стукнуў малады Лапуцкі Настулю ў вуха, як тая завішчала, усе кінуліся разбараняць. Не спадзяваліся гэтага маладыя — першы раз такое здарылася ў вёсцы, каб суседзі захацелі мець дачыненне да чужога справы. Праўда, Юля Васілішына цягнула свайго чалавека назад, шарпалася:

— Чаго ты туды прэшся, гэту сухую к... ратаваць бяжыш?! А хай сабе пазабіваюцца, дый годзе! Якая там табе справа!

— Настуля ніякая не такая, каб які гаўнюк меў права яе біць! Гэтыя сцярвятнікі жыць бацьку не дадуць, цяпер то яго ўспомнілі, а так то хоць бы жывым у зямлю пайшоў! — адмахнуўся Юлін Лукаш і пабег за іншымі.

З'ехалі тады хутка патомкі Лапуцкага, паламаўшы спачатку новы плот ды пабіўшы новы посуд у хаце, які Настуля за сваё купіла. Зноў запрапанаваў Максім Настулі, каб запісацца, бо, хоць між імі няма ніякага дачынення як мужа ды жонкі, то хто ж мець будзе

права да добра, якое тут пры ім нажыла? Вядома, згодна з правам Настуля як удава будзе мець нейкія правы на зямлю і хату. Усё махаў галавою над сваім жыццём Максім, смерці выглядаў хоч бы і заўтра, але Настуля нават пра гэта і не думала. Не хацела рабіць цырку з замужства, бо якія ж яны муж і жонка, калі яму не на ложка глядзеці, а на дамавінку, і няньчыць яго трэба, а не абдымаць ды цалаваць! Але ўпёрся стары, нэндзіў, маліў, аж упрасіў Настулю запісацца. Два месяцы да свае смерці. Пятнаццаць год, бачыце, пражыў пад Настулінай добрай рукою, і пахавала яго як чалавека, і помнік заказала. Праўда, аж два помнікі дасталіся Лапуцкаму: ад “*rogażonuch w smutku synów i sórek*”, з дарагога чорнага каменя, з залатымі літарамі, і цэментавы, просцеенькі, ад жонкі; потым яго скінулі з копчыка, каб на яго месца паставіць той багаты, на ўвесь могільнік. Што той помнік! У параўнанні з коштамі судоў з Настуляй гэта было нішто! Спачатку дзеці хацелі даказаць несапраўднасць тастамента, маўляў, стары ўжо не пры памяці быў, хітрасцю абматала старэчу хцівая кабета. Другое — гаспадарку да руіны давяла (знайшліся сведкі ў вёсцы, што бачылі, як спекулянтам выводзіла тузін бычкоў на пръцемках, каб ніхто не звочыў). І што не пятнаццаць год гаспадарыла, а пару месяцаў да пахавання. Бо, ведаеце, без прапіскі ў вёсцы сядзела, хто ж там у той час так на паперы глядзеў, як сёння! Нічога, аднак, нашчадкі Лапуцкага не даказалі ў судзе. Сплаціла іхнія часткі Настуля, засталася амаль голая, з пустымі хатай, хлявамі, аборай. Толькі пару курак бегала па падворку. Добра, што поле было абсеяна-абсаджана. Яшчэ і з сёлетняга плёну прыйшлося шмат аддаць за паслугі “кулку”. Зараз і дочкі свае замуж паадавала Настуля. Адну мазур узяў — ой, як плакала маці, не хацела аддаваць яе чужому, не рускаму чалавеку. І мела рацыю — не ўшанаваў Аліны. Праўда, жывуць дагэтуль разам, але

што гэта за жыццё, калі штодзень чуе яна “кацапка” ды “кацапка”, і ад яго, і ад свякрухі, і ад родных сыноў! Малодшая, Крыська, за нашага пайшла, але не ўжыліся, хоць характарамі падобныя. На старасць уздумалі развесціся. Крысіны дзеці цяпер штотыдзень да бабы прязджаюць, усё раяцца, пытаюцца не ў маткі ці бацькі, а бабу слухаюць. Баба, хоць ёй ужо 84 гады, гаспадарку дзяржаве не аддае, можа, унучак наймалодшы адумаецца, возьме маёнтак у свае рукі? Добры хлопец, кемлівы, разбіраецца ў гаспадарцы, хоць сам працуе на фабрыцы. Тут жа на сваім быў бы. Гаспадарка дагледжана, выраблена кожная грудка зямлі. Амаль усе гаспадары ў вёсцы, нават на гадоў дваццаць маладзейшыя ад Настулі, паадавалі сваю зямлю “панству”, на пенсіях калякаюць, але як жа можна зямлю аддаваць, калі яе ніхто рабіць потым не хоча?! Ляжаць палоскі аблогамі! Як чалавек можа на гэта глядзець! Ці ж ім сэрцы не баляць! Бо з чаго ж, як не з любові да зямлі яна, Настуля, тут учаплася, у гэтыя пясчаныя пагоркі! Даказала сваю ўласнасць не толькі да Максімавага поля, але і да гэтае калісь чужое ёй вёскі, дзе знайшла прытулак. Праўда, ейная гаворка і сёння адрозніваецца ад суседскай, але яна іхняя цяпер, з Каўпакоў.

— Глянь ты, — кажа баба Настуля, — дае Бог людзям роднае месца, куды, як птушкі ці звяры вяртацца, ляцець павінны. А, бачыш, толькі на мой панадворак мае птушаняты заглядаюць. А не зязюлі ж нашы бацькі, ніхто ім не можа закінуць, што яйкі камусьці падкідалі! Нагадалі сабе памочнікаў, але куды тыя падзеліся...

На сваім

Ну, то я вам раскажу, як нам тут у глушы живеца... Я сама старая, то мне ўжо не да жыцця, не то, што раней, як жылі мой чалавек і сын. А тут я во так адна калякаю, узіраюся, як іншыя жывуць. Каму ў чым-лень дапамагаю, другія мне штось дадуць... Кругом лес, панімаеш, лес мае палоскі зарос, ладны ўжо маладняк, у чалавекі два ростам будзе. Усё вышэйшаю сцяной хутар мой ад вёскі гэтым лесам адзелены, бачыш. Найбліжэйшая мне — Марылька. Як прывёз яе Федзя за жонку, адразу мне яна спадабалася. Рабацяшчая такая. Не ўсядзіць ні хвіліны. Добрая маладзіца, ветлівая, спакойная. Казалі, бацька-анкаголік моцна яе біў, матка паралізаваная гадоў дваццаць ляжала, то ўся гаспадарка была на Марыльцы, найстарэйшая ж была, і выхаванне сясцёр і братоў, а тых малечаў было, як гарбузянят! Федзік, можа, і таму яе браў, што спраўная ў гаспадарцы і недурная паненка, бо гадоў пад трыццаць... Ды і яму ж каля сарака, бо дзяўчыну на жонку ў наш час як во цяжка знайсці. Голую браў, як той казаў, у адной сукенчыне, бо ў страшнай галечы Ракіцкія жылі — што бацька прапіў, што сыны з хаты на гарэлку павыцягалі (во, бачыш, які прыклад стары сынам даў!). Апошнюю людскую сукенку матцы Марылька ў труну аддала. Крыху цётка з Беластока анучак прывезла, сваёй дачцэ падабрала, трохі новага братанцы купіла з пенсіі. Ну, так Марылька прыйшла ў нашу вёску, на суседні з маім хутар.

Ой, добра я ведала, у якую хагу яна трапіла! Быгта людзі някепскія, як усе, цягавітыя да працы, хоць, праўда, не ўсё ім спорылася, ды якіясь яны... як ваўкі. Дзівакі. Прыйдзе старая Маланка да мяне дахаты, дзень добры скажа або і не, але перагляне табе ўсё па

закутках. Або зойдзе на панадворак, лазіць, ходзіць, заглядае, а наш сабака аж на будку ўзлезе, заходзіцца. Тупне на яго Маланка, кіне каменем, як на свайго. Думаю, спусчу яго на гадаўку, хай пакажа, хто тут гаспадар, але ж не, усё ж такі — суседка, прыйдзеца з такою жьць да самае смерці.

Як Марылька хадзіла першым дзіцём, то Маланчына дачка прывезла нейкія таблеткі ад знаёмага доктара з Бельска, ну, і ўкінула ёй тую атруту ў суп, каб дзіця выкінула. І страціла дзіцятка Марылька, і сама ледзь не памерла ў шпіталі ў Беластоку, куды яе скорая на сігнале павезла. Ледзь яе адратавалі, бо плод ужо гніць пачаў. Ой, рады былі, пэўна, Маланка з дачкою! Маланка хадзіла, хадзіла па полі і лесе, як нявестка ў бальніцы была, я сама чула, як прыгаварвала: «Ой, не думай ты, што будучь у цябе дзеці, што ты тут на маім укаранішся! Дам я табе такое, што ніводнага не народзіш!»

І не было б зусім Марыльцы жьщця ў хаце, але муж рашыў аддзяліцца ад бацькоў. Зрабілі старым у каморы пакой немалы, адрамантавалі, вокны вялікія, светлыя ўставілі, а самі — у другім пакоі з кухняй. Марылька нарадзіла Бажэнку. Як ні старалася Маланка, каб не дапусціліся больш дзяцей! Казала: «Ты, Марылька, хударлявая такая, яшчэ нам памрэш пры родах, ці што, а хто тваіх байструкоў гадаваць будзе!?» Але Марылька паздаравела. Федзя з ёю добра абходзіўся, шкадаваў, у гаспадарцы ўсё лепш ішло, расло ўсё, гадавалася... На здзіў! І нарадзіла Марылька яшчэ дзве дзяўчынкі і чатырох сыноў!

Як ні стараліся старыя нарабіць бяды нявестцы! Цяжарную схопяць, бывала, стары трымае за рукі, а Маланка дзвярыма стараецца яе сціснуць! Хіба хацелі так дзіцятка з жывата ёй выдушыць?! Хоць старэчы нядужыя, а так ушчаперацца, моцы такое ад нянавісці набяруцца, што не, не паверыш, маладзіца ім не дасць рады! Потым Марылька тыдзень не магла нічога

зрабіць у хаце, падаіць кароў. Памёр Федзеў бацька, бо старэнькі, нямоглы быў у свае восемдзесят чатыры гады. Маланка на ўсю вёску загаласіла, што атруціла яго нявестка. Не хацела потым ад яе узяць ні кавалачка хлеба, ні кроплі малака.

Маланцы ішло ўжо на 88 год, але жвавая, усё за грыбамі па лесе хадзіла, прадавала. Прыйду я, бывала, да Марылькі, каб з ёю ў лес пайсці, бо з Марылькай і паразмаўляеш ад сэрца, такая людская, спагадлівая, разумная кабета, што і часу не страціш, калі нават ні грыбочка не знойдзеш, і лягчэй якасьці на сэрцы робіцца. І не наракала Марылька, пра сваю бяду ніколі слова не сказала. А Маланка за намі прэцца, крычыць: «Ты, старая акулярніца, што ты тут шукаеш, шпігуеш? Сядзі за сваёю хваінаю, хто цябе сюды прасіў?! Збяруцца дзве чараўніцы і ўсё думаюць, як мяне звесці з белага свету!» Праўду кажучы, то страшна было пакідаць дзяцей адных у хаце, бо бабе бралася на дурныя жарты: а то сернікам па ножцы малому паласне, а то макавіннем з цукрам пачастуе ці воўчай ягадай... Казала я Федзю, каб завезлі матку да псіхічнага доктара, бо ці ж яна нармальная? Але хто хоча, каб яго маці ў псіхбальніцу паклалі! Ёй хіба хто і сказаў пра маю параду, бо Маланка так мяне зненавідзела, што пачала камянямі лупіць, як толькі пакажуся на сцежцы.

Марылька не толькі гаспадаркай займаецца ды дзецямі. Не могуць нахваліцца людзі ва ўсёй гміне — дзе не ўдасца нікому, Марыльку паслаць можна; яна і з ураднікам паразмаўляе як роўны з роўным, а калі трэба, дойдзе і да ваяводства ці нават абаронцы грамадскіх правоў Зялінскага, ніхто яе не запалохае. Не баіцца, умее справу лагічна вылушчыць, разбіраецца ў палітыцы, гаспарадцы, вясковых бедях. Дзякуючы Марыльцы хоць дарогу ў нашу вёску зрабілі, і да грамадскага пачыну не раз нас заахваціла, нават такіх старэчаў, як я. Хацелі мы яе выбраць у

самаўрад, але ж часу ў яе няма — гаспадарка такая вялізная, дзяцей, як гароху! Дзеткі дагледжаны, добра вучацца, толькі якіясьці баязлівыя.

У апошнюю зіму выбралася была Маланка пагасцяваць да другое дачкі, у Бельск-Падляшскі. Памятаеш, такія маразы моцныя ўзяліся ў лютым? Во-во, само тады. Федзевы думалі, што маці пераначуе ў Бельску, але не. Аўтобус давёз яе да нашае дарогі. Холадна ёй, пэўна, было, адкаркавала бутэльку, што дачка ёй дала. Надпіла крыху, пагрэлася. Памаленьку апаражніла паўпляшкі.

Знайшоў Маланку Антось Піліпаў, што раніцай збіраў ад гаспадароў конаўкі ў малачарню. Конь захроп, запырхаў ды стаў, як укапаны. Антось злез з шытак. Старая сядзела ў сумёце, абняўшы калені, з бутэлькай у заснежанай далоні, бы спала. Ля яе выструніўся іхні Бобік. Калі ўбачыў суседа, вяла махнуў хвостом і пабег у лес па сваіх справах.

Маланка памерла сто метраў ад свае сялібы, якое так не хацела аддаць “чужой”.

Аўдосіна неба

— Намалой мне, Федзя, на полапе сонца ды хмаркі, калі ўжо фарбаваць будзеш, — сказала баба Аўдоська. Калісь бяліла бэлькі глінкай-сінькай перад кожным святам, пэндзлем з мяккае рачное травы. Але пакойны Сідар роўна абіў іх плітай, памаляваў васільковай алейнай фарбай, і цяпер ужо клопату няма. Але ж вышвіла ўсё. Маляваць нанава трэба. Грошы Аўдося мела з рэнты, невялікія, але на такі ремонт хопіць. Ну, які ёй вялікі трэба, бо ўсё паскрэбла, памыла, але ж столі сама не памалое, на драбіну ж не палезе! Ну, а каб цікавей было — давай, Федзя, тыя сонца ды воблачкі. Нескладаная ж справа.

— Я маляр пакаёвы, не мастак, — закіпеў гонарам Федзя Барбушын. — Вам яшчэ сонца ды хмары! Яшчэ можа і месяц! Хто то бачыў такое, палацы!

— А што, не зможаш? — здзівілася бабуся. — То ж і дзіця, і тое сонца першае малое, бо бачыць. Ну, пляшку дам.

— І за пляшку, і за грошы — на такую дурноту на драбіну не палезу, дзякуй! Смешная вы кабета, баба Аўдося.

— То ж не з цябе смяяцца будуць. Намалюеш добра, то і пахваляць яшчэ.

— Як хочаце, то за пляшку вам зрobiaць гэта студэнты, яны ў Карпа пасяліліся. Такія то жарты любяць. Да таго — замежныя, хоць па-нашаму гавораць.

Патэпала з калочкам бабуля да маладых, а маляваць яны сапраўды ўмелі — у акадэміі ў Мінску маляваць навучаныя. І вывелі яны на бабулінай столі і сонца, як жывое, паўднёвае, гарачае, і воблачкі белья, пёрыстыя, і бурныя хмары, і ружовыя як пад захад, а сярод іх нават самалёцік цягне белую смужку, а над печкай — срэбны маладзкі сярод зорак.

Цешыліся, смяяліся. І Аўдося, лежма ўжо, у нядузе, успамінае тую радасць, той смех, глядзячы на сваё неба.

Ноч у Бельску

Марысін унук, восемнаццацігадовы Юрась, забіў Гандзіна свінчо падвесну. Даў абушком у лоб, ашаламіў, і закалоў умела, піхнуўшы швайку проста ў аорту. Свінка крыкнула, паткнулася і бухнула крывёю. А потым бегла, бач, аж на другі паверх вілы Гандзіных сваякоў, уцякала з адчайным энкам па сходах, шаравала мяккім жыватом па мармуровых

прыступках, аж уткнулася сухім гарачым лычом у гаспадынін прыпол.

Не змагла ўцячы Гандзя ад свінячае смерці на пакоі.

... Прыехала з вёскі у Бельск разам з маленькім дробным парсючком. Паклала яго ў “летнюю кухню” свае сястры. З туга завязанага кужалёвага мяшка заенчыў ён, і мяшок пакоўзаўся па слізкай, пакрытай пліткай падлозе.

— Гандзя, што ты сюды прывалакла? Не будзе тут табе ніякіх свіней! Хоч, гадуў іх у сваёй Маліноўцы. Што ты хочаш, каб Мірык адправіў нас абедзвюх назад? Тут панская хата, а не якісь хляўчук!..

Гандзя падняла на калені рухавы мяшок, паправілася на здзіку, расшніліла першыя гузікі цвёрдай ад марозу балонневай курткі, выцягнула з кішэні пакамечаную мужчынскую насоўку, з шумам выцерла балючы нос. Крыху аслабіла завязку мяшка, каб парасё падыхала, з чуласцю ўсунула руку ў сярэдзіну.

— Ну, што, як, кажы, — Гандзіна старэйшая сястра змахнула з цыраты на сталае крышаны, у кубачак насыпала гарбаты, у разетку ўваткнула малы падарожны кіпяцільнік.

Гандзя была галодная, пад’ела б чаго, хоць бы супу, не толькі гарбаты напілася. Быў лістападаўскі ранні вечар, а столькі ж ехала з вёскі — добры кавалак аўтобусам, потым пару прыпынкаў цягніком. Уцякла з уласнае хаты, ад свайго Паўла. Куды ж было ёй ехаць, як не да сястры?! Марыся шмат гадоў жыла ў сына ў Бельску, тры гады будзе, як у навяткай вілі. Гаспадарку дапамагала весці, праўнукаў ужо няньчыла. Яшчэ здаровая, хаця старэйшая ад Гандзі на пятнаццаць гадоў. Жыла цяпер, праўда, у летняй кухні, але гэта, казала, з выбару — не мела ўжо сілы хадзіць па паверхах. Старалася яшчэ і чым-нечым дапамагаць, але практычна жыла за сваё, хапала ёй свае пенсіі, хоць невялічкай, але магла што і унукам

купіць, і праўнучкам. Не без значэння было хіба і тое, што і ў гэты дом свае грошы ўваліла, і да машыны далажылася... Глядзела цяпер на яе, Гандзю, з ейным парасяткам на каленях, сваімі выцвілымі, але жывымі вачыма. Гандзі, вось, за шэсцьдзсят, але не сказалі б, што гэта яна, Марыся, яе калісьці няньчыла, што гэта Марыся дала жыццё паўтузіну дзяцей, павыхоўвала іх, пагадавала, у свет пусціла, і ўнукаў пагадавала і выправіла ў людзі, і вось прабабкаю ўжо... Акуратна падстрыжаная, у чыстым хвартушку на спраўным стане, у цёплых, абшытых пухам тапцях стаяла яна над сваёй сястрою ў зашмальцаванай балюцы, з парасяткам, бы дзіцём, якога ніколі ў яе не было, на руках. Ні дзяцей, ні мужа, якога ўрэшце пакінула на пушчанскім хутары...

— Сядзі, сядзі, зараз тваё парасё пусцім у шопку, не павінна замерзнуць, не бойся! Пераначуешу мяне тут. Не думаеш хіба на старасць ісці ў свет? Не ў тваіх гадах, Гандзя! А што людзі на тое скажуць, ты падумала?! Гэта ж грэх! Як жа дасць сабе рады твай Павал? Загіне без бабы! Ты падумала?

Парсючок заварушыўся, стукнуў балюча капыткамі ў Гандзіны грудзі. Кінула яго на падлогу. Заенчыў, пасунуўся ў бок прыпечка, дзе заціх.

— Падумала, Марыся... Ты толькі хоць мяне не выкінь. Ды што там, пайду ў людзі, можа, прыме хто. Буду дзяцей няньчыць, мыць, гагаваць... Магу апекавацца якім старэчам..

— Ты, Гандзя, сама паглядзі, што і табе незадоўга вады падаць трэба будзе! А твой чалавек? Ці Павал такі зноў кепскі? Усе ж п'юць па вёсках, што ты зробіш! Можа, гэта ў яго ўсё ад таго пайшло, што дзетак сваіх у вас няма? Няма гаспадарку каму пакінуць...

— Нікому няма, калі нават у каго дзеці і ёсць. Мы там усе пагінем, Марыся.

Марыся заліла гарбату кіпнем, з шафкі дастала

купны пірог.

— На, Гандзя, пакуль што гэтага паеш. Мірыкавых ніколі дома няма, а сёння вось паехалі на вяселле. То я і не гагавала сабе нічога. А парасё давай вынесем, не замерзне, а то зараз, можа, яму на двор захочацца...

— Не, лепш яму тут будзе. Вось вашыя сабакі такія злосныя, яшчэ што яму зробіць, возьмуць пакусаюць... Або шчэ хто яго ўкрадзе...

Пераначавалі на ляжанцы за печкай. Ноччу Марыся выходзіла, падкідала вугаль у печку цэнтральнага ацяплення. Тут, у летняй кухні сцяноўка доўга трымала цяпло, Гандзя добра пагрэла спіну. Парасятка стагнала ў сенцах, бразгала вёдрамі, стукала ў сцяну. Тры сабакі, якіх спусціла з ланцугоў Марыся, насіліся па панадворку і агародзе, безупынна брахалі, дзерлі пад дзвярыма, — пэўна, пачулі жывёлу. Дыхалі цяжка пад парогам, скрабліся, а тады свінка квікала з перапуду і бегла ў другі кут, перакідаючы цэбрыкі.

Марыся паправілася на ляжанцы. Не спала.

— Ведаеш, цесна ўжо маім у вілі, — сказала з натугаю. — Вось унукі іхнія павырасталі, кожнаму трэба свой пакой. Юрась ужо будзеца... Ды мне тут лепш, прывыкла я да жыцця ўнізе... Маюць, ведаеш, сваю служанку, то прыбірае, гатуе. Не трэба мне ўжо лазіць па паверхах... Вось, а тут і гарод прыгожы, і сабакі добрыя, хоць злосныя, мяне любяць, то і бяспечна жывецца. Я ж іх таксама ад шчанючкаў пагадавала...

— Марыся, колькі ты ўжо ў Бельску будзеш?

— А, будзе дваццаць, як няма майго Мікіты, а, здаецца, быццам усё ўчора было... Гандзя, не пакідай ты Паўла. Так цяжка быць аднаму...

— Не-не. Я тут застануся, калі ты не супраць.

— І калі нічога не скажуць мае.

Марысіны не мелі нічога супраць. Прынамсі, нічога не казалі. У Гандзі быў свой грош. На падворку не

замінала, на пакоі не прасілася.

Праз два гады, калі Марысю правялі на гарадскія могількі ў сасновай труне (грош на яе ў чорным вузельчыку трымала за іконкай, разам з шэрай грамнічкаю яшчэ са свайго вянца), Гандзя засталася адна жыць у хатцы. Парсючок рос харошы, гладкі. Выпускала яго Гандзя пабегаць з сабакамі па агародзе вечарамі і калі гаспадароў не было дома. І супраць свінча нічога Марысіны не мелі.

Забіў Гандзіну свінку перад Вялікаднем Марысін наймалодшы ўнук. Не хацела Гандзя таго мяса есці, хаця каўбасы давялося ёй рабіць. Круціла ноччу ручкай мясарэзкі, плакала, а пад дзвярыма нецярпліва саплі Рэкс, Азор і Тарзан.

Дом Паўліны

Аранжавы “Фіат” хутка сунуўся па бліскучай ад нядаўняга дажджу шашы. За рулём пускаў за шыбу тыгунёвы дым немалады ўжо кавалер, сын Паўліны Хведарчай. Сама Хведарча, упёртая вострымі каленямі ў прэдняе сядзенне, круціла на бакі галавою ў ядвабнай хустачцы, — успамінала родны краявід, хапала за руку суседку, паказваючы пальцам на ўсё новае, для Карусі аднолькавае і нецікавае, карціны. Шаша роўна бегла паміж бярозамі, свежыя лісточкі якіх павявалі на доўгіх, далікатных галінках над узбоччам дарогі, там-сям прамільгалі за маладняком хутары ў старых садах. Паднялося роўнай шчоткай жыта, праз шыбу ўціскаўся салодкі пах гною і свежае зямлі.

— Бач ты, рана да Юр’я зямля сёлета адчыні-лася, — заўважыла Хведарча. — Каб толькі надвор’е не папсавалася... Ой, ля, Карусё, хутар Павэльскіх, ля!

Жыў Павэльскі на пяскеві, але хадзіў у капялюшыку. Аноп, ня ведаеш ты, як там цяпер з іхнімі? Як ім там жывецца, га? Нашу хату, Карусё, яны калісь купілі, перанеслі сюды, у Ляхоўшчыну, як мы пабудаваліся ў Новым Мосце... Карусё, а чаму ты такая белая стала, кепска табе ў машыне? Мне спачатку надта ж блага ў самалёце бывала, першы раз, як ляцела ў Амерыку, але цяпер хоць бы дзікі, толькі спачатку ў вушах закладае.

Каруся Маліноўская, Паўлініна сяброўка з дзяцінства, ехала са старою ў сваю вёску. У сяло, якое знікла з мапаў і з паверхні зямлі. Палову яго ўхапіла сабе новае возера, другая — хутка зарасла дзірваном. Каруся сама не выбралася б туды, бо і чаго, але не давала ёй спакою Паўліна, што прыехала ад сына з Чыкага. Добра Хведарчай — мае да каго ездзіць; пасля смерці Хведара Катовіча аддала зямлю дзяржаве за пенсію і сядзела ў сваіх дзяцей — то ў нежанатага Анопа, то ў дачкі ў Познані, то зноў у Амерыцы — у Шурычка ці Валіка... І хацелася ёй цягаць старыя косткі! Здаецца, такой Карусі выбрацца да лекара ці на кірман ужо цяжка, а Паўліна, якой больш, бо ўжо семдзсят гадоў, лётае сабе па свеце! Ёй-та, можа, і лягчэй — на Хведарчай ні грамулькі тлушчу, адно жылы ды косткі, перабірае сваімі доўгімі нагамі, што малады ледзь з ёю збяжыцца! Ано паморшчылася непрыгожа, узрост па далонях відаць, твар сухенькі, а ў Карусі гладчэйшы, румяны. Але зубы якія ў яе, Божа мой — такія зубы! Хіба ж не шгучныя, бо не вымаюцца, але як снег!..

— Што ты, Карусё, так мне ў рот усё ўгляда-ешся?
— Хведарча вышчэрыла свой снежна-белы гарнітур.
— На зубкі дзівішся? Гэта я ў Амерыцы такія ўставіла. Думаю яшчэ пасмакаваць жыцця. Не пашкадаваў Шурычак даляраў, кажа, што хоча мець матку амерыканскую, як у “Дынастыі”. Вось мне такія і прышрубавалі. Цах-цах! — глядзі, косць магу

перакусіць! Хоць старая, то з такімі зубкамі кожнаму прыдамся!

— Вы, мамо, глядзіце, бо і сапраўды які наш кавалер вас у Амерыку не пусціць, калі да яго ўсміхнецца! — адварнуўся Аноп. — Во тут бабыль недалёка жыве адзін, у Барысках, што нашу хату ад Павэльскага купіў, перанёс. Мамо, хочаце нашу хату пабачыці?

— От, прыдалося б. Ты ж у гэтай хаце нарадзіўся. Колькі ж ёй будзе? Ставілі мы яе ў пяцьдзсят другім, так ці не... А ты мяне, сыну, замуж не выдавай, сам сабе лепш якую людскую дзяўчыну знайдзі. Мне ўжо больш няволі не трэба, адпакутавала я за свайго Хведара! А вось і нашы Барыскі, надта ж хутка на машыне, ледзь слова скажаш, і на месцы.

Спыніліся перад новымі жоўтымі веснічкамі ў счарнелым пахілым плоце. Хведарча спуціла за парог машыны свае доўгія ногі, але хутка падабрала іх назад — паркан пераскочыў вялікі худы сабака і гыркануў перад яе тварам. Ад падворка ішоў босы мужчына, высокі і чорны, у цікавым летніку. Затрымаўся перад брамкай, узяўся за драцяную пятлю, заложаную на слупок і паглядаў з разяўленым ротам.

— Гэй, дзядзьку, мы да вас у госці! — высунула з-за шыбы нос Паўліна. — Патрымай свайго д'ябла, а то шчэ каго пакусае!

Босы чалавек скінуў дрот, адчыніў брамку, схапіў сабаку за карак і шпурнуў убок. Той прысеў, запішчаў па-шчанячы.

— Ну, чорт! Пайшоў прэч, бо заб'ю! — затупатаў на яго гаспадар.

Сабака прылёт да гаспадаровых ступакоў, заенчыў.

Госці вылезлі з машыны. Хведарча падабрала сваю доўгую ваўняную спадніцу, каб не памачыць яе ў высокай траве, скіравалася цераз падворак да дому, не азіраючыся на гаспадара.

— Мы, пане, не так да вас, як да свае хаты.

— А хто вы будзеце? — мужчына прыспешыў свой крок, каб паспець за Паўлінай.

— Паўліна Катовічыха. А гэта мой сын Ануфрэй, а во гэта пані — Маліноўская Караліна. З хутара Залескага наша хага пайшла на Ляхоўшчыну, да Павэльскіх, а вы яе ад іх купілі. Пабачыць прыехалі, як наша хага маецца. Не будзеце супраць казаць нам, як жывяце?

Ішлі паўз доўгую бела-жоўтую, пакрытую глінкаю сцяну старэнькае будыніны з аселым у зямлю зрубам накрыв, з малочна зашклёнымі маленькімі акенцамі. Чорна-бурая саламяная страхавіца павісла на ўзроўні чалавечага росту. За гэтым домакам стаяла хага Паўліны.

— А чаму ж ты не разбіраеш гэтага страхавіца? — Паўліна прыпынілася перад зарослым дзікай канаплёю парогам. — Хіба ж ёй будзе сто гадоў, як не болей?

— А шкада, ды й не хочацца яе чапаць. Рушыш пальцам, то падворак заваліць, потым смецце вывозь. А так сабе няхай стаіць, паціху гніе. Мне там яна не шкодзіць.

— Ай што вы, яшчэ хто чужы прыедзе, здымкаў наробіць, апіша, як то ў нас людзі жывуць, цыт! — заматала галавою Каруся. — Ну, ведаеце, я даўно такое развалюхі і не бачыла!

— Не развальваецца ж, стаіць, то хай стаіць, як яе прадзед паставіў. Сваё перажыла, людзі з яе ў свет павыходзілі. Я забраў з яе, што трэба, зачыніў. Ніхто нас не чапае, от, жывемо тут так сабе.

— Што, адзін жывяце? — пацікавіўся Аноп.

Падышлі ўжо да іхняе хаты, учарнелай, але моцнай, з шэрымі крэйдавымі лічбамі на бэльках; побач слаба зарысоўваліся такія ж, расплывістыя ўжо, зробленыя сінім хімічным алоўкам. Дом стаяў на вялікіх камянях, няроўна склееных цэментам.

— Адзін жыву, як бачыце. Не ўдалося мне знайсці

братняе душы. Да сарака меў яшчэ надзею, сватаўся то там, то сям... А вось апошнія гады, як мама памерлі, то ўжо так сам калякаю. Садок во маю, харошы. Вуллёў трыццаць, мёд маю добры, авечак трымаю, курак, тусоў... І живу сабе, вось... — мужчына рыпнуў дзвярыма, прапускаючы гасцей з сенцаў на кухню.

— А-а-а, вы так запланавалі, — заглянуў Аноп за заслону, што аддзяляла кухню ад пакоя. — У нас тут сценка была...

— А во тут ты, сын, нарадзіўся, — паказала на куточак за кафлёвай печкай маці. Агледзелася па хаце, перажагналася да іконы святога Юрыя над акном у белым неадпрасаваным ручнічку.

— Прысесці можна ў вас, гаспадару?

— Ай-яй, сядайце! — замітусіўся мужчына, выцягнуў з-пад стала доўгі шурпаты столак. — Можа, мёдзікам пачастуецца, панства? Толькі сцукраваўся ў мяне ён штосьці... — захадзіў каля шкапчыка з посудам.

— То, пэўна, увесь мёд на зіму пчолкам забралі, а цукар даць ім — то ж не тое... Не любяць яны, пчолкі, калі ім мёд цукрам замяняць, слабеюць, уміраюць! — са знаўствам распавядала Паўліна, каштуючы з лыжкі цёмны грачаны мёд. — А як цябе, сыноч, клікаць? Чый ты будзеш? Ці часам не Дамінісін, такі чарнявы?..

— Не, Дамінісінае сястры сын. Ганулін Ігнась.

— О, бач ты... Счула — знаёмае. То ж Гануля з маім братам Лёнікам меліся к сабе! Думалі, што будзе што з гэтага... І прапаў наш Лёня ў Прусах... Ай-яй-яй! То ты будзеш Ганулін! І што, не зладзілася табе, Ігнась, жыццё?

— Што ж зробіш, цётка... Не сам жа чалавек свой лёс выбірае. З лёсам на гэты свет прыходзіш...

— Ой, не-не! Што ты кажаш! Каб так кожны думаў, то свет зусім не змяняўся б! А ты... То ж ці мала

дзяўчат у твой час было? Ну, не трапілася твая. Ну, можа і праўда... Як мяне мой Хведар браў, то я ад шчасця ўмірала, а потым ледзь ад таго шчасця выжыла! Але што зробіш — трэба было нашым дзецям на свет паявіцца. Каб не яны... Але я не кінула свайго чалавека, дагадала да ягонае смерці. Быў паганец, такую і смерць меў, Бог адплату кожнаму дасць. Ён ведае...

— Вам то, цётка, добра, у вас сваё ёсць. І я хоць хату маю, зямлі кавалак, то і жыю так. У іншых і гэтага няма. А што кабет тычыцца... Ужо сабе нікай не знайду, застары, і маладзейшыя хлопцы ў нас іх не знойдуць. Хоць ты сядзь ды плач!

— Але, — згадзіўся Аноп. — І ў мяне з гэтым загвоздка. Каб так жыць, то яна да цябе пайшла б, але не на вёску...

— Ты, Анопе, не кажы, бо лаяцца буду! — замахнулася лыжкай Паўліна. — Ля, жыў з нейкай Жаннаю, то не хацеў пабірацца, жыць па-божаму. То і кінула.

— Не кінула, а паехала сабе да лепшага. Рускую сабе выпісаў, — растлумачыў Аноп. — Прывёз, хвайная баба, усё на месцы мела. Падумаў, можна і запісацца. А тая зараз за манаткі і ходу. Пабачыла, што за мною не нажывецца.

— Ага, пажыў ты з ёю паўгода, не кажы. Трэба ёй быў пашпарт, то знайшла такога, хто яе ўзяў. І маеш — ні кала, ні двара. Бо што ж гэта за дом — каморка ў блёку. Ты, Ігнась, аж дзве хаты маеш, — засмялася старая. — А ў мяне дзетак аж чацвёрэ, і ў Амерыцы, і ў Еўропе, але хаты ўжо нікае свае. Во што я маю на старасць. А колькі табе, сынку, гадоў будзе?

— От, ні жарты — пяцьдзсят чатыры. Не заўважыў, як гадкі праляцелі... — уздыхнуў Ігнась, заглядзеўся ў акно.

— А, мамо, збірацца будзем, а то цягнуць пачынае, не паспеем да Бандароў дабрацца, а і вярнуцца назад у

Гайнаўку трэба... — схамянуўся Аноп.

Сабраліся хутка. Сабака неспакойна выглядаў з-за вугла белае хцінкі. Выскачыў з брэхам на зарослую травой дарогу, калі машына рушыла. Не пабег за ёю, дзёр лапамі мураву, брахаў, як быццам лаяўся. Гаспадар схапіў яго за карак, падняў уверх і пацалаваў у здзіўленую, спалоханую заслiненую морду.

— Аноп, дасі нам свайго “Фіата” на нядзельку? — хітра запыталася ў Анопа маці. — Правы ў мяне ёсць, вочы добрыя, не выпіваю, машыны твае не паб’ю, вядома.

Аноп зірнуў у лостэрка. Паўліна з усмешкай паглядала на мілевыя слупкі, што мільгалі ўзбоч дарогі.

Піліп у фасолі

Не пазнаў Піліп свой загон у роднай вёсцы. Хоць зямлі ён не забыў.

Піліп з М. з Гарадоцкае гміны што і раз прыязджае ў вёску, хоць даўно абжыўся ў Беластоку. Коля і Надзя, ягонныя стараватыя бацькі, і не думаюць здаваць гаспадарку, хоць ім ужо ўелася ў косці. Але, нават цягнуцца абрабляць палеткі суседзяў-пенсіянераў, — во там на ўрадлівых агародах пасеялі гуркі, там фасолю, там лапiк аўса, тут будзе рэпа... Стары з крэктам лезе на трактар, Надзя коціцца за ім следам. Нават на той трактар уцягвае сваё поўнае, хоць ужо не такое дужае цела. Летась падала Насця з трактара, паламала нагу, то Коля ў тое лета зусім з сілы выбіўся. Але ўдалося ўсё ў мінулым годзе сабраць, ды нічога не было б, калі б не Піліп са сваім сябрам (сябру давлялося добра адплаціць).

Думалі раз ужо старыя кінуць усё і адпачыць. Але калі толькі прыгрэе веснавое сонейка, запахне свежай

зямлёй і гноем, зазвініць жаўрук, Коля Пячкур ажывае, бегае па падворку, сюды-туды ездзіць па гаспадарчых справах, арэ... Аж сэрца баліць, калі бачыць, колькі добрае зямлі марнуецца. Ізноў набярэ зямлі, а нават і без пытання робіць тое, да чаго ніхто прызнацца не хоча, дзярэ даўно нячэпаны дзірван. Іншыя жыхары ўзіраюцца і мяркуюць на лавачках: нашто Печкурам тая работа, тая зямля? Тыя бульба, пшаніца, жыта, авёс, тыя соткі гуркоў, ячменю, буракоў?.. Тыя каровы, авечкі?.. Дзеці ўсе ў горадзе, усім кватэры бацькі пакуплялі, цяпер унукам усё поўныя торбы цягнуць... А і так нявестка, Васева жонка, цешчу кацапкай абзывае... Торбы аж пэнкаюць, толькі ім усяго валакуць. Каб не тыя гасцінцы, то, пэўна, не было б ім чаго і цікавіцца старымі?.. Каму ўсё гэта пакінуць, тую гаспадарку? І так толькі Піліп што і раз прыедзе, робіць як шалёны — удаўся ў бацькоў. Замест ехаць дзе на ўчасы — учарнее на лузе. Такая добрая ў Печкуроў зямля, але і так нікому яна непатрэбная: ніхто з дзяцей яе не хоча ўзяць, — ні тры дочки, ні два сыны. Нават Піліп кажа: “Тато, нашто мне яна? У мяне добрая пасада, іду ўверх. Тато, мамо, здавайце ўсё, будзеце мець грошы кожны месяц. Адпачывайце. І так у нас у горадзе ў ніводнага месца няма — кватэры малыя, дзяцей поўна. Не будзе вас куды ўціснуць, калі расхварэецца. Лепш у някепскім здароўі жыць вам тутака, дыхаць свежым паветрам. Мы і так вас наведваць будзем.” І, праўда, звоняць дзеці што і раз, пытаюцца, як здароўе, калі даўно матулі ў горадзе не было.

У мінулым годзе ў М. камедыя атрымалася, на пацеху ўсім людзям. А ўсё праз Піліпа і фасолю. Засеяў Коля пяць палеткаў фасолію — тры свае і два суседчыны агароды. Парасла фасолі буйная, высокая, з крамянымі струкамі; усё тут расце добра, на былой тарпе. Прызджаў Піліп, тры разы палоў тую фасолію,

умацоўваў яе на калках, падвязаў — на ўсіх загонах. Пра ўсё так дбае ён у бацькавай гаспадарцы — зярнятка ў яго не прападзе. А прыйшоў час, гаспадарлівы сын сабраў плён.

Вываў Піліп сцябліны фасолі, калочкі роўненька паскладваў на мяжы. Склаў фасолю на кучку і пайшоў па мяшок. Прыходзіць — няма фасолі! На загоне, які тата ўзяў у арэнду ў Каваліхі! Вярнуўся Піліп дахаты, трымаючыся за галаву.

Ускіпеў Мікола! Успыхнуў чырванню, як індэк: старая... Кавалёва забрала, ныйначай. Ці памылілася яна, ці спецыяльна так цікавала, каб украсці плён, сабраны са свайго загона!?

Пячкур пабег да суседкі, заламатаў у сенцах, загрузкатаў кулаком у дзеры. Кавалёва якраз высыпала попел з-пад пліты. Аж упусціла попельнік, так спужалася. А добры сусед за сівы гуглік валасоў на яе старой галаве ўчапіўся!

— Што ты, Коля, хочаш? Якая фасоля? Ды твая фасоля стаіць на градзе, уся ў пустазеллі! Ніхто яе не палоў, аж шкада было глядзець. Я сама ўжо думала прапалоць яе, ды быллё парасло вышэй мяне, як мне туды лезьці з кульбаю! Трэ было Піліпа прыслаць. Ты што мяне, суседзе, за косы турзаеш?! Во зараз пайду да солтыса, хай вызывае паліцыю! Супастат ты паскудны!

Вось такая справа! Піліп даўно не бачыў абедзвюх суседак, а і пасля дваццаці пяці гадоў забыўся, якая з іх “Каваліха”, у сапраўднасці Манька Куцінская, а якая Маруся “Кавалёва”, па прозвішчу Каваль. Каваліха рада — нейкі добры чалавек яе фасолю акуратна палоў, падвязаў, а нават і пазбіраў, то ўзяла радзюжку, забрала плён і панесла дахаты. А фасолю, якую пасеяў вясною Коля Пячкур, перарослую лебядой, пырнікам, драсёнам і чым там яшчэ, ледзь выдзер бедны Піліп.

Збегліся ўсе з вёскі, нават тыя, на кульбачках,

прытэпалі, каб паглядзець, як беластоцкі пан бушуе на загоне.

Ратунак

Вярнуліся з Нямецчыны вясною сорок пятага. Чалавека не было яшчэ, я і надзею страціла, што думае ён, вытрымаўшы ўсю вайну, жьпіцё аддаў за рускімі. Ано хадзіла, енчыла, бо наша месца занялі сваякі і думаць не думалі, каб на сваё ісці. Урэшце перабраліся, але пакуль тое, што я ўсё хадзіла, прасіла па суседзях, каб хто поле зараў, каб пару кошычкаў бульбы пасадзіць далі на зіму, каб дзеці з голаду не памерлі. А муж вярнуўся, весь алухлы, у кастрычніку, дзіўны якісь, такі прыбіты.

Дачакалі мы другое вясны. А маміны браты пабудаваліся каля Белавежы, у лесе, у іх свой хлеб ужо быў. Нават на самагонку хапала. Мамін брат найменшы гнаў яе з хлеба. Ubачыў, што я канцоў не магу звязаць, дык кажа: “Ведаеш што, дзіця, прыходзь, бяры ў мяне гарэлку, насі прадавай.” А ў нас там у ваколіцы заўсёды п’яніцы былі. Ну, я і ўзялася таргаваць тою гарай. А да дзядзькі трэба было ісці аж 12 кіламетраў. І я кожны тыдзень, а калі не, то праз дзве нядзелі, ішла ў той бок, а потым ноччу валакла шасцілітровы круглы шклянны буталь. А абіваўся ж ён мне па спіне! Каб пляскаты быў, неяк плечачок зрабіла б, лягчэй было б несці. А то ўб’юся — то ў адну руку перакіну, то ў другую, то зноў на плечы, і так лесам, каб ніхто не бачыў. Мяне не надга слядзілі, прынясу гэта ў Н., пасля, калі, зноў пачне змяркаць, цягну да нас, схавваю. Я вось прывалаку тую гарэлку, у бутэлькі разліваю, а чалавек мой нават не хоча да яе даткнуцца. Такое *путьо* было з яго, не да

жыцця... А ў нядзельку ўсё тое прадам. І раблю людзям за кусок хлеба. Жыць жа трэба, карміць дзяцей. А жылі ж мы на голым пасля вайны, вёска была спалена фашыстам... Так Бог дае чалавеку труд, каб выжыў...

Дачакаліся вясны. Людзі дапамаглі, далі бульбы. Я з восені жабравала была, не дай Божа! Зайду ў С. Тамашнія бабы дзівяцца: “Дзесь ты знаёма кабета, скажы, адкуль сама?” — “Не пытайцеся, адкуль я вам знаёма, а дайце мне, колькі хто можа, жытка, мне яго змелюць, я хлеба дзецям напяку.” І да каваля была зайшла, прадала яму пару метраў тканіны, што з Нямеччыны прывезла, даў мне за яе мех зерня, і нажабрала я мех жыта, і на цалюткую зіму быў дзецям хлеб...

А во і цёпла стала. Аж нарваўся адзін чалавек. Прыйшоў да мяне, кажа: “Чуў, ты прадаеш гарэлку смачну, з хлеба. Ты мне ў кожны ранак дасі яе па кілішку.” А да майго чалавека і не азваецца, той сядзіць, як нежывы. “Байкі, не прайграеш. Я не маю грошай, так плаціць, але ты знаеш, хто я? Я — гаёвы, у мяне цахоўка ў кішэні. Я з тваім не гавару, бо якісь дзіўны ён... Я табе памагу. А піць не буду кожны дзень, толькі тады, як мне трэба будзе...”

Пахадзіў так да мяне. Ён дадому — мой мужык з хаты. Гаёвы ўзлаваўся: “Чаго ты выходзіш?! Я прыйшоў кілішак выпіць. Не-не, я сваю жонку маю!!! Я вам хачу дапамагчы.” А ён усё ж выйшаў на растрэсены ганачак, маўчыць. Гаёвы кажа мне: “Шукай назаўтра пілу ды сякеру”. А ў мяне няма іх. Кажа сусед: “Ну, бяры ў мяне, але ты сваё *пудо* разварушы, каб таксама ішоў!” Гаёвы кажа: “Будзь і ты ў лесе. Ведаеш кварталы ў пушчы?”

На другі дзень прыходзіць ізноў і кажа: “Знайшоў я клён, сасну і яліну сухія, усё прыгатовіў. Е піла і сякера? Заўтра ранютка, каб былі там і там.” Я ўзяла паўбутэлечкі гарэлкі, хлеба кусочак, суседка дала да

хлеба. І пайшлі церазрэчку.

Гаёвы сядзеў ужо на пянёчку, чакаў. Ну, кажа, скідайце летнікі і шапкі, будземо палоць што трэба. І ўзяўся, разам з усімі, за працу. Столькі нарэзалі, што хапіла на хлёў у тры дзверы, і клуню, і хату. На латы, на кроквы, на ўсё. А гаёвы такі майстар — як секане сякерай, то як хтосьці гэблікам! Нашыкавалі дрэва, напускалі, пацерабілі...

Склалі дрэва на падворак. Давай я пытаць у людзей, дзе мне да яго трача знайсці. Прыйшоў цётчын сын і кажа: “Дасі мне ад метра, той я прыйду рэзаць, у мяне е піла доўгая”. А я сваяку: “Мой чалавек не здужае з табою рэзаць, бо ён хворы і галодны, а ў цябе ёсць хата, у хаце хлеб і да хлеба. Ён з табою не выцягне.” Тады настроілі мне С. з М., і той хлопец згадзіўся памагаць за... літар гарэлкі. Я кажу дзецюку: “Ты, я з Нямецчыны прывезла такі летнік харошы, ты ж сіраціна, абарваны, абшарпаны”. Дала яшчэ таму хлопцу ганавіцы, падштанныкі, сарочку, кашулю і рубашку. Елі работнікі тое што і мы — таўканіцу, крупнік і сякі-такі боршчык, абы хлеб быў. І зрэзалі мне ўсё на будову. Так мяне Бог пашкадаваў...

А тую няшчасную гарэлку насіла я яшчэ тры гады. Гэта ўсё, каб выжыць. А пушча нас ратавала.

Пра ўсё жыццё з мужам гаварыць не буду. Адным словам — біў.

Двух сыноў я пажаніла. З хаты на старасць выгналі. Цяпер жыву ў дачкі, таксама ўжо бабулькі. Па начах плачу, хоць мне ў яе добра. Кажуць: “Не плач, бо ёй прыкра; яна ж цябе глядзіць, есці табе дае, вядро тваё носіць, а ты плачаш?!” І глядзіць мяне, і слова скажа. А колькі старых нас тут у пушчы гібее...

Раман

Не трэ было Раману, дзякуй Богу, ніколі па судах цягацца. Не спатрэбілася. І не судзіўся, і як сведак не ставаў, ні ў справах уласных, ні ў чужых. Калі раз трэба было ў суд ехаць на зацвярджэнне тастамента па бяздзетным браце, сваю спадчыну пісьмова пераказаў іншаму сваяку-сіраце; вядома, паперка была пацверджаная, а сам Раман, на ўсякі выпадак, “захварэў”. Бо чаго валачыцца ў Беласток, плаціць грошы за дарогу, час, прызначаны на гаспадарку, траціць! Бачылі вы такое!

Хто любіць таўчыся па свеце, а хто і не вельмі. Хопіць Раману штосераду завезці свае прадукты на рынак у гміннае мястэчка. У Беласток, да дзяцей ды ўнукаў, Раман ужо толькі жонку высылае. Хай нават і пару дзён пасядзіць яна там, а яму тут, у хаце, спакойней. Без бабы справіцца: электрычнасць у хаце і хлявах, не трэба статак кароў два разы ў дзень тузаць за вымя. Уключыў — і пайшло; іншая справа, ці карове прыемна. Усё дзівуюцца Раману: нашто яму столькі ўсяго, тая гаспадарка на старасць, калі б мог ужо здаць усё “пад панства”. А то капусты насадзіць столькі, што ўся вёска менш яе мае, то бульбы, пшаніцы, то жывіны столькі... А набірае зямлі яшчэ больш, бярэ суседскую ў арэнду, аблагі заворвае... Ну, весь век добры гаспадар быў. Без зямлі жыць не можа, рукі склаўшы. І цяпер, хоць усе аднагодкі — ужо пенсіянеры, Раман калупаецца ў зямлі, сее, збірае, гадуе. Таўчэцца. Чалавек добры, з суседзьмі добра жыве. І добра было б, каб так і да канца...

Ці прадаў Раман Верцы капусту? Ці, можа, яна накрала яе ў яго? Калі б нават украла, то, пэўна, не заўважыў бы, а калі і нават прыкмеціў, то не пашкадаваў бы тых пару галовак. Хай наварыць, наесца. Муж яе пакінуў, жыве адна, зусім апусцілася.

Здаецца, штось у яе не так і з галавою ад тае самоты. Шкада старое. Прывалачэцца ў тваю хату, сядзе, транты раскіне, то злосць бярэ, што нічога не робіць — пайшла б дадому, ушчувае суседку Раман, але брыды ж не робіць. Была з яе добрая гаспадыня калісьці. Што ж зробіш, жыццё кабеце не ўдалося. І цяпер яшчэ гаспадыня з яе, на яе зямля пішацца...

Ці то хтось параіў Верцы, ці не сам Раман падказаў, каб тое зямлі пазбылася. Значыць, не ў арэнду давала, а прадала. За тья грошы дажыве ці тутака, ці ў Дому старцаў. Дзяцей не мае, то хто ж яе дагледзіць. А і зямля тут падаражэла, народ мястовы купляе яе на дачы. І тут раптам аб'явіўся Верчын муж, што дух ягоны быў ужо прастыў у ваколіцы.. Падаў на жонку ў суд, што ненармальная, каб правы адабраць. Што ў грашах яна не разбіраецца, што ходзіць бы блудная па сяле, што вось у Рамана накрала капусты... Шкодная, значыцца, для грамадства, зачыніць яе трэба ў псіхушцы, а маёнтак перадаць мужу, каб распараджаўся. Разводу ў іх жа ж няма. Адваката нават Антон наняў.

— Рамане, я ж у цябе нічога не крала... Не? Паедзь у той суд, скажы, як то было, — узмалілася Верка. Яна не думала пра сапраўдныя матывы дзеянняў мужа, забалела ёй толькі тое, што робіць з яе зладзейку. Яшчэ каб пэгеэрскае брала, але гаспадарскае?!

Паехаў Раман у Беласток, пасведчыць. Сказаў, што трэба: не крала суседка ў яго капусты. Гаварыў, а глядзеў усім у вочы — і судзі, і адвокату, і Верцы, і былому суседу Ангону... Каб нікому не зашкодзіць, каб ніхто не пакрыўдзіўся... Каб добра было.

Ехаў увесь мокры дахаты.

Марыя Кузьма

Сагналі нас усіх у пераходны лагер ва Уроцлаве. Апошнія дні вайны былі, баі астатнія. Нагналі столькі народу з лагераў, з работ — тысячы! Я з сям'ёю, з дзецьмі, з маткай тры гады ў Нямеччыне была рабіла... Сагналі нас у такі раён, што наўкол толькі разваліны, руіны, адно брама цэлай засталася.

А такія енкі, такі лямант — людзі, дзеці плачуць вады, а вада... бяжыць проста па вуліцах. Вадапомпу якраз разбілі, кажуць, вада атручаная, нельга яе чапаць. А ўсе ад смагі гінуць, і думка адна, што нас тут усіх кончаць. А тых стражнікаў чатырох стаіць ў той браме, кудую цяжкія машыны праязджаюць. Людзей як маку... Малых, старых... Гляджу на аднаго немца, на яго пагоны — заслужаны, а сам маладзюсенкі. Ідзе — я за ім. А мая мама сядзіць каля майго меншага, народжанага ў трыццаць дзевятым — ён ужо нам ссінеў, так без вады яму кепска... Уміраць будзе... Я за тым немцам, ззаду, за ім... У цемры бачу — нейкі сівы коц вісіць, пад ім двое старэчаў сядзіць, святло нейкае б'е ў тунелях. Кажуць старыя немцы таму маладому: “Глянь, а хто ў цябе ззаду стаіць?!” Я ўсё разумею, кажу па-нямецку: “Не бойцеся”. — “А чаго ты хочаш?” — “Мой юнг умірае, вады яму трэба”. — “Дайце трошкі вады,” — кажа малады немец; пэўна, бацькі гэта былі ягонья. Яны патарабанілі ў бак, кажуць, што і ў іх вады няма. Усё ж нацюркалі мне трошачкі. Вайсковец кажа: “Я буду ісці спераду, а ты — за мною. Я выйду, а ты пастой яшчэ крыху, каб ніхто не бачыў, што мы разам ідзем”.

Я хутчэй бутэльку маме: наце, паіце. А тут людзі рушылі да мяне: адкуль ваду ўзяла?! У цыстэрнах жа вада атручаная! Я падышла да тых немцаў, што стаялі ў браме, гляджу па-за імі — а там лонкі відна, даліну,

волю! А вада гудзе па тратуары. Кажу немцу: “Дайце вады! Мы на вас столькі працавалі! Дзеці нашыя ўміраюць, вады просяць.. З нашых гаспадарак тое ў нас засталася, што на плячах, а мы ж мелі дамы, кароў, коней... Нас сагналі вы сюды тысячамі, дайце нам хоць перад смерцю напіцца. Пасля можаце нас усіх, і дзяцей нашых — пабіць”. — “Нэйн, нам нельга”. — “То скажыце, што з намі зробіце! Біце адразу!” Я тады была такая цянютка, толькі што выйшла з бальніцы, страшныя атакі болю пячонкі мяне ў крук сагнулі... Стаю такая маленькая перад тымі ўзброенымі немцамі. “Я свайго шаснаццацігадовага сына, такога як і вы, аддала ў акопы, не ведаю, ці ён жывы... Дайце вады! Жыццё і так усё страчана наша. А не — то мы самі вас паб’ём!” — “А як ты нас паб’еш? У нас жа ж ружжо!” — “Вы нас усіх не паб’еце. Вось колькі *манаў* нашых стаіць. А хоць бы і штыкетамі!” А нашым мужчынам Кажу: “Ламіце штыкеты, будзем іх страшыць, я пайду папярод”. Сабралася дванаццаць нашых, сталі мы перад стражнікамі... А тая вада рвецца, па тратуарах, па вуліцы, а піць не можам! Такая пакута! Ступілі мы пару крокаў. Тыя — лясь-лясь! — ружжом. Ано даць залп — і ўсё з намі. Кажу хлопцам: “Пастойце, я яшчэ з імі пагавару”. З пяць крокаў яшчэ ступіла. І ўсё да аднаго немца звяртаюся, а тыя трох — ані слова. “Ці магу яшчэ падысці?” — “Ja, kommen”. Я цап яго за руку, гляджу яму ў вочы, усміхаюся: “Дайце вады!” — “А як жа тую ваду вам даць? Як напайць столькі народу?” — “Калейка! Разумееш, што такое чарга? Як пяць чалавек, то будзе дзесяць вёдзер. А калі дзесяць чалавек, то...” — “Ja, ja...” — “Кідайце сваё ружжо, ідзіце па вёдры”.

Мяне паставілі ў той вадзе, а яна бяжыць, такая цёпленькая, сонца якраз з поўдня свяціла. “Ты будзеш першая, каго заб’ём, калі твае будуць уцякаць!” — “А хто тут будзе ўцякаць, калі тут сем’і, дзеці... Але ці я

іх упільную?..”

Людзі пачалі браць тую ваду. Крычыць немец: “Не піце гэтае вады, спачатку яе зварыце. Ламіце платы, раскладвайце агонь!” Усе платы палеглі. У пяці месцах распалілі агні. Людзі прынеслі маім дзецям кубачкі, хлеба, вады...

Наранку не было ні немцаў, ні вады. “Людзі, уцякайце хто куды!” — адзін вялікі крык. Мы разбегліся, адзін аднаго не бачачы. У бункеры, у разваліны.

Сядзелі мы пад якімісь трубамі. А перад намі — вайна. Пад адной сценкай — рускія байцы, пад другой — нямецкія. І за кожную адну сценку біліся. Гэта аж немагчыма расказаць! Кацюшы б’юць па мурах — бух! бух! — усё ў агні. Малы мой вельмі ж крычаў: “Дзе тата?! Дзе тата?” Занялі нас рускія, пазбіралі, уцягнулі ў якісь дом. А на трэцім паверсе — немцы. У паніцы выбегла адна жанчына. То выбяжыць, то зноў вернецца, нікога не слухае. Трэці раз выбегла, немец з акна — пах! У апошні дзень вайны загінуць... Бабы ў плач. Я выйшла, прашу таго, што з камяніцы страляў, па-нямецку: “Не трэба страляць! То ж усенька Бог бачыць! Мы ж столькі год на вас рабілі! А гэтая ж жанчына нямецкая *фраў*, і яшчэ адна тут з намі ёсць, бо мы тут усе, цывільныя, перамешаныя!” Бачу, перабег той немец доўгім акном. Кажу людзям: “Бярэце свае гаспадаркі на плечы, пойдзем. Не плачце! З намі Бог. Я з радзінаю сваёю пайду спераду”. Усе пабралі клункі, мой чалавек узяў малага... Пайшлі.

Ішлі мы з самоткага рання ў тыл. А там стаялі рускія штабы. “Ежели польский — пройдёшь, ежели русский — пропадешь”, казалі тады. Майго чалавека ўзялі на расстрэл. Я з мамай папаўзла на каленях да тых саветаў, каб яго пакінулі пры жыцці. Пусцілі, але, кажуць, праз тры кіламетры зноў яго затрымаюць. Адзін старшына нас асцерагаў, адчайваўся: “Матка

маладая, і ты таксама такая маладзенькая, памардуюць па дарозе пад корчыкамі!” ды правёў нас далёкаю дарогаю, каб абысці наступны пост...

Схаваліся мы ў адным бункеры. Ноччу мусіла я выйсці, не буду ж мачыць клункаў, усе людзі на падлозе спяць. Па ўсходах сышла, а тут хтосьці — топ-топ! — ходзіць. “Хто ты?” — “Руская. Але пусці мяне, мушу выйсці за патрэбай. А там мая сям’я, нас там многа, у бункеры начуем. Толькі схавай гранату, не палохай нас.” Ён увайшоў, пытаецца, дзе мая сям’я, дзе муж. Дастаў бутэлечку гарэлкі, наліў мужу. А той не хоча. Выпі, выпі, кажу майму. Клыкнуў. І сам рускі клыкнуў. І кажа: “Як будзеце праходзіць праз пасты, калі будуць цябе затрымліваць, кажы, што ты — паляк”. Так і застаўся мой муж у жывых, прыкінуўшыся палякам... Праўда, усё ж загналі яго яшчэ руіны развальваць, парадак наводзіць на развалінах. Вярнуўся дадому амаль праз паўгода пасля нас, увесь апухлы і хворы. Усё ж, жывы.

Дзве вайны пражыла, і ў хаце вытрывала, і трэба ўміраць, бо і не? Дакументы з таго часу пагубілі, сведкі паўміралі. Хто за пакуты ў Нямеччыне нейкі грош дастаў, бы можна было за такое заплаціць! Але і гэтага я не маю, бо не залатвіла. Але што мне тыя грошы, калі я сонца не бачу...

Русалчын дом

Газьбета Вараўка ў вяночку з бярозкі, драсёну, свірэпкі і дзятлінкі на галаве ў гэты раз без хусткі сунулася па пахі ў разнатраўі. Тут касіць ніхто не збіраўся цяпер — угіналася пад нагамі, калыхалася тарпа, завешаная над тванню, смачна чвякала пад лазніком, маладым алешнікам, што займалі ўсё больш

і нахабна нядаўныя лугі. Над дурманячымі крамянымі кветкамі і парасонікамі, над сыплючымі залатым пылком вяхоткамі ў празрыстым паветры пагойдваліся бязважкія важкі-стракозы, віселі аксамітныя матылі, у высі цурчаў жаўрук. Газьбета падняла свой карычневы ў разорах змаршчын маленькі твар да неба, доўгія травы і сцябліны з павялымі ўжо лісточкамі гайдануліся, апалі на сутулую спіну ў выпалавай ліловай сукенцы. Бледна-блакітныя, як і тое неба, вочы ўтаропіліся ў дробную кропку-птушачку, якая званіла, залівалася проста над старою, абвяшчала сваю радасць і волно. Аж праняў той моцны і далікатны свіст Газьбету да косці, скалануў, і зябі холад пачула ў закарэлых ступаках, і рэдкія кроплі расы пакаціліся па спіне. Успомніла — поўдзень, а яна крыху паела ў Сцепанковай Золькі зусім зрання, калі тая выносіла бідоны з малаком на дарогу, недзе каля шостаі — Максім Бараўскі, Андрэеў сын, унук Петрукоў з Сірочай Гары збіраў на прычэпу-балонавы конны воз якраз банкі з суседніх вёсак ды вёз у злеўню. Золька вынесла ёй у алюмініевай місачцы булён-зацірку з вялікімі вочкамі тлушчу. Суп быў добры, густы, з пакручанымі абсмажанымі кавалачкамі вэнджанай каўбасы. Газьбета ела памалу, са смакам клала ў рот счарнелую лыжку, за кожным глытком выцірала свой бяззубы рот крайком белае хустачкі з карункавымі беражкамі — адзінай рэччу, якая асталася ў Газьбеты з усяго багацця.

От, якое багацце — дом, гаспадарка, пасажны куфар з бабскім дабром, пярыны, карова. Дзеці былі ў Газьбеты, парачка, і муж някепскі, непігушчы. Добры быў чалавек “Чорны” Андрэй, разумны, гаспадарлівы, ласкавы для сямейнікаў, людскі для чужых. Але ці кожнаму дагодзіш — падклаў нейкі сучын сын, меркавалі людзі, што Разверькаў Іван, агонь пад клуню, усё з нянавісці, і пагарэла ўсё — і жывіна, і

машыны ўсе найлепшыя ў вёсцы, і будынкі ўсянютка датла, і малыя падушыліся, схаваўшыся ад полымя ў шафу, не дала ім ратунку абгарэлая маці, — бегала толькі пад падаючымі кроквамі, выла як звер, ледзь яе вырвалі з полымя, паўсяляпую, з жывой ранай на ўсім целе... Андрэй сканаў па дарозе ў бальніцу. Як усіх хавалі ды перакопвалі папялішча, Газьбета ў псіхбальніцы ляжала, бо заматалі яе ў каптан, — зусім з сябе выходзіла, рвала бінты. Падлячылі яе, пусцілі ў людзі, не пытаючыся, куды ёй ісці. Вось так і ходзіць Газьбета па вёсках, есці просіць, а на зіму, калі хто не прыме яе дахаты, ідзе ў шпіталь або да гаспадароў, якія з бальніцы бяруць сабе памочнікаў, кормяць іх, апранаюць — вядома, такі хворы шмат у чым прыдатны, дапамагае. Абы толькі веснавое сонца выпарыць у снезе першыя прагаліны, Газьбета завязвае свой клуначак, нацягвае на сябе свае чыстыя, выбеленыя сонцам апранахі і збіраецца ў дарогу.

Няма ў Газьбеты свае хаты, але колькі ж іх сёння па вёсках, гэтых хатак, у якіх няма гаспадароў! Стаяць некаторыя, як стаялі, ніхто ім ні дзвярэй, ні вокан не забівае. Толькі гаспадар ці гаспадынька не загляне на падворак, у агародчыках штовесну вылазяць былінкі, пахнуць для сябе толькі нарцысы, цвіце бэз, аддаюць шпакам свае плады чарэшні ды вішні. Калісьці як не сваякі, то суседзі, вынесшы з хаты ўсё што можна было ўзяць у прыпол ці ў спадніцу, браліся нават за печы. Цяпер самотныя хаты бліскаюць чорнымі вачніцамі на апусцелую дарогу, дзверы без замкоў нікога не запрасяць, хоць, бывала, шчыра яны напаўрасчыненыя, усміхаюцца пакручанымі парогамі. Запрашалі ў сябе хаты хіба толькі Газьбету, чакалі яе доўга і цярпліва, кветкі ў чужых агародчыках прасілі пяшчоты яе руплівай далоні.

У гэту вясну затрымалася Газьбета на Лукаўскай лагчыне, будзе ў кіламетры за тры ад Зяўроўкі, над самыткім возерам. Вада заліла шэсць вёсак і чатыры

прысёлкі — народ рассялі то па суседніх вёсках, то па мястэчках, хто перасяліўся нават у Беласток — за забраную зямлю дзяржава дала гаспадарам грошы на новае жыццё. Рэдка хто, ужо пенсіянер, хацеў будавацца, ставіць дом, усё новае заводзіць, і шмат іх пайшло жыць у блёкі. У тых бетонныя дамы-клубні загналі некалькі вёсак адразу. Паставілі, пісалі ў газетах, тут на турызм, але на гэтым не зараблялі яны, былыя гаспадары, а прыезджыя, што панастаўлялі будак з ежай і пітвом для галодных турыстаў. Паставілі дзядзькі ды цёткі перад блёкамі лавачкі, так як калісьці ставілі кожны пад сваім плотам, пасялі ў жоўтым пясочку мацьцёлу... Газьбета наведвала ўсіх знаёмых каля гэтых блёкавых квольх агародчыкаў, разбітых на пяску, сцішаных старэчаў сярод плоймы сабак, катой і дзяцей, якіх усіх, ад кацянят да дзіцянят, клікалі цяпер па-польску. Дзеткі, праўда, былі ветлівыя ў гэтай мясцовасці, размаўлялі з Газьбетай, хоць крыху боязна азіраліся на ейныя апранахі — безліч чыстых спадніц, кофтак, якіх каўнерыкі акружалі доўгую худую шыю старое, расцягнутыя, пералатаныя лыжныя штаны. З Газьбетай было дзецям цікава і крыху страшна ды дзіўна. Ад Газьбеты пахла ветрам, сенам і чамусьці свежым хлемам патыхала яе карычневая, паморшчаная скура ў чырвоныя плямы, куды ўеўся быў калісьці агонь. З торбачак даставала “гасцінцы” — дзеці іх крыху баяліся браць, і частавала сабак і катой. Яны цесным рухавым кругам клубіліся каля ног Газьбеты, ставалі на задніх лапах, заглядалі ў торбы, цалавалі твар і рукі, асцярожна бралі ў зубы пачастунак. Які сабака адыходзіў і выплёўваў скарынку, але так, каб старая не бачыла, што грэбуе сардэчным дарункам. Праводзілі Газьбету ў дарогу звяры і дзеці, вялі да асфальтавай шашы, пакуль старая босаю нагою не сходзіла на абочыну, парослую запыленым трыпутнікам і драсёнам. Тэпала далей адна памаленьку, па лясных і палявых дарожках

і сцежках, па якіх заходзіла ў адной ёй вядомыя месцы і схованкі.

Казалі Андруха Зарэцкі і Барэцкі Юлішч, што бачылі Газьбету ў шостым квартале пушчы, як маладыя ваўчкі каля яе торбаў гулялі, частавала іх, лашчыла, і вось ваўчыха падышла, абнюхала лахманы старога, палізала ёй галаву. Андруха расказваў суседзям, як на абамлелых нагах забіўся ў гушчар, а за ім плёўся збялелы Юлішч, але ўсе смяяліся — ведалі байкі абодвух; на п'яную галаву ўсё здацца можа рэальным.

— Ну, я ж Газьбету бачыў, як цябе, Коля, жывую, як ваўчанят песціць, а наўкол яе галавы было такое блакітнае святло, зусім як на іконах у святых...

— Гэта табе так ад сіненькай дзінатуры адбівалася, дый годзе! — прадаўшчыца пад бокі бралася, а Андруха аж пеніўся ад злосці, што яму не вераць. Газьбета ўсміхалася, глядзела на Зарэчнага, адстаўляла сваю бутэльку “аранжады”, брала Андруху за закарэлую далонь з паўрастанымі ў пальцы пазногцямі, ківала галавою:

— Ой, Андрэйка, хлопчыку, кінь ты піць тую поскудзь, кінь сваю красу і маладосць траціць! Ты ж такі добры, добры і відушчы, і розум твой вялікі, і шмат што мог бы ты людзям зрабіць...

— А ці я што кепскае каму раблю?! — вырываў руку Андруха з лёгкай, амаль празрыстай бабінай далоні, соўгаў яе ў кішэнь сваіх цікавых штаноў.

— Нічога не робіш, Андрушка, у тым справа...

Бегаў, бывала, за “дурной Газьбетай” табун дзяцей, рагаталі, прывываліся. Але гэта было калісь. Сённяшнія малечы насцярожана пазіралі на яе незвычайнае адзенне, заглядалі ў снапкі зеля, якое перабірала на выгане, пра тое-сёе пыталіся, з ухмылкай слухаючы яе смешную польскую мову (мала якое з іх ведала хоць пару “простых” слоў). Больш цікавіліся яе асобай гарадскія дзеці, што

летаваць у нашу акаліцу прыязджалі. Яны і прадзіраліся з “бабай Эляй” праз гушчар, лазілі па лугах, аж бацькі, павядомленыя спужанымі бабай ці дзедам, забаранялі ім хадзіць з “tą wariatka, bo jeszcze co zrobi!”

Сёння ішла Газьбета ў Залуку. Свята хацела зрабіць, паспяваць крыху — прыехалі ў Сцяпанаву хату госці з Беластока, прывезлі і самога Сцяпана. Ён вось ездзіць па зарослым агародзе, аж каляска падскоквае па здзірванелых загонах. Рукі ў яго яшчэ дужыя, круціць імі колы каляскі, кіруе рулём, але нейкі ўжо слабы сам, чахлы, ад гарадскога, можа, жыцця, хоць, кажа, рай яму там у Януся ў Беластоку. Падыхаць старому хочацца сваім, то і прывёз яго Янусь “фіатам” на загоны. Сцяпанаву хату амаль на самым беразе стаіць, і якасыці не хіліцца, бо на сухім астраўку яна, але ўсё цяжэй туды даехаць, усё больш гразка наўкол робіцца, пакінутым хатам падгніваюць падрубны, зрубны паракнеюць, асядаюць. З таго боку ўжо цвіллю нясе, смерцю. Усюды жыццё буяе, нават на могільніку тут яно, — такія там разгалістыя, шумналістыя дрэвы, галасістыя птушкі, цвыркуны і жабы — а тут быццам страх птаху збочыць, каб не засмактала яго ўспатнелая, змучаная зямля.

Сабраліся ў Сцяпана ўсе тыя, хто астаўся ў суседнім пасёлку. Янусь пакінуў бацьку разам з пачастункам — з торбамі поўнымі ежы і бутэлек, абяцаў прыехаць да змроку, бо нельга было старому аставацца ў сырасці, рвала ў касцях, адзываліся прасцэленыя ў партызанцы лёгкія. Прышоў Віцак з паўкіла “звычайнай” каўбасы, Гандзя Канчэўская з бутэлькаю парэчкавага віна, закаркаванай анучкаю — добрае вінцо выхадзілася, прытэпала памаленьку Люба з-за хваінкі, з лазовым кошычкам — напякла залацістых пернікаў, узяла і слоік бруснічнага варэння. На старым ровары прыкаціў касцісты Рыгор Новік, праз плячо з мяшочкам з закуссю і бутэлькай,

яшчэ з Каляд; бутэлька абівалася па Рыгоровых рабрынах, калі з натугаю націскаў на педаль хвораю нагою. Цяжка дыхаючы, ад аўтобусага прыпынку прынёс сваё магутнае мяккае цела Яська Бэзубік, перакідаючы з рукі ў руку важкую цыраваную торбу з падзертымі ручкамі — надавала яму Анята падарункаў для Сцяпана і ўсяе кампаніі. Паштарскі самаход падвёз Бяльчанак — Анелю ды Адэлю; яны цяпер у Гайнаўцы, усё незамужнія, але ад гарадскіх аматараў не могуць адбіцца, якраз на старыя гады!

Расклалі прыпасы пад хатай на клятчатых пледах, парэзалі хлеб, адкаркавалі бутэлькі... Хто сеў на коўбіку, хто ўладкаваўся на паваленым пянёчку, рэшта з крэткам ды стогнам пасядала на хустках і летніках. І ўставаць не хочацца, і цяжка, толькі Анеля з Адэляй бегаюць, як заўсёды лёгкія, наліваюць, падаюць ежу на лапухах...

— От, урэшце паспяваць можам што іншае, чым па пакойніку, а то ўсё... — выцерла вусны ільнянай хустачкай Гандзя, прыўстала на калені, набрала паветра ў грудзі і зацягнула:

— Песенька мая хорошая, ууу! Схаваю цябе к налецейку! Да к налецейку, к Ушэсцейку. Паеду ў поле з сахою, возьму песеньку з сабою...

Прыўстаў на сухія калені Віцак, замахнуўся каўбасою ў такт:

— Вол бушуе — вясну чуе, воран крача — сыра хоча. Воран крача — сыра хоча, дзеўка плача — замуж хоча! Не крач, воран — нажарэшся, не плач, дзеўка, — нажывешся!

Са смехам лягнуў Віцак Газьбеце па спадніцах. Яна адняла ад паморшчаных вуснаў кавалачак хлеба, памаленьку паклала яго на лапух, устала, падпіраючыся ўсім целам на рукі:

— На граной нядзелі русалкі сядзелі. Ой, рана-рана, русалкі сядзелі. Русалкі сядзелі, на Бога глядзелі, ой, рана-рана, на Бога глядзелі. На новай сялібе пшаніца

стаяла. Ой, рана-рана, пшаніца стаяла. Пшаніца стаяла, каласком махала...

Далучыліся ўсе цёткі, зацягнулі, заглядзеліся ў бок возера вачыма быццам невідушчымі, бы ў душу вады глядзелі.

Газьбета выцягнулася, выпраставала сутулую спіну. Глядзела ў бок возера, што стальным жыватом выпучалася да бухматага неба.

Забурчэла нешта ад шашы. У бок Сцяпанавай хаты накіроўваліся бліскучыя машыны — адна легкая і дзве высокія, з шырокімі блакітнымі дзвярамі.

— Дзевачкі ж, сястрычкі, падайце ж вадзічкі... — працягвала Газьбета, але іншыя заціхлі, з цікавасцю адварнуліся ў бок дарогі.

— Цяжка мне стаяці, каласком махаці. Ой, рана-рана... — тоненька пяяла Газьбета, глядзела на ваду і неба, на новыя, сучасныя будынкі пасёлка, што рассеўся на другім беразе.

З машын выскачылі мужчыны ў скураных куртках, з нейкімі прыладамі ў руках. Бабулі спахапіліся, кінуліся папраўляць хусткі, мужыкі ўзяліся зашпіляць гузікі.

— О, тэлевізья, — заўважыў Віцак. — Здымаць нас тут думаюць, старых?.. Пакажуць у тэлевізары? О, людкове...

— Няма чаго хваліцца, паказваць чужым сваю старасць! — Гандзя насунула на нос хустку.

— Гэта ж мы фальклор тут маем, можа, не? — засмяяўся Сцяпан і пакаціў сваю каляску ў бок, дзе чужыя, не пытаючыся, расстаўлялі апаратуру.

— Хто сюды іх просіць?! — сарвала з галавы свой вянок Газьбета. — Чаго ім тут трэба?! Прэч!

Газьбета падхапіла ў жменю спадніцы, пераступіла булку хлеба, што ляжала збоку на ручніку.

— Даруй мне, хлябец, — шапнула, заўважыўшы свой грэх, і накіравалася за агарод, у бок луга. Аператар з камерай на плячы пабег за ёю.

— Ой, мы былі ды ў велікім лесі, ды ізьвілі куста із шырокаго клёну, — Газьбецін голас ставаўся ўсё менш чутным з-пад Сцяпанавая хаты. — Ой, Тройца, Тройца, ды пасеем жыта, ды няхай зародзіцца...

Аператар забег Газьбеце дарогу. Адмахнулася ад яго, як ад назойлівай мухі, і цягнула далей:

— Няхай наша жыта ды ў полі буяе, ой, няхай куст наш ды і па свеце гуляе!

Змоўкла, кіношнік ухапіў у аб'ектыў яе востры профіль, кавалак неба і вады, зрабіў панараму злева ўправа па возеры і вярнуўся на Сцяпанаву падворак, дзе яго калегі заўжата здымалі фальклор.

Старэнькія

Зацялася баба Нюра: не азваецца да суседзяў, на дзень добры не адкажа, бы не чуе, а нават кульбачкай можа прыгразіць, калі хто ўжо яе міне ля лавачкі пад плотам, дзе выгравае свае старыя костачкі на сонейку.

— Можа, не бачыць? — не хочуць крыўдзіцца маладыя Іванавы. — У такім узросце акулераў насіць не хоча...

Так, яшчэ зусім добра бачыць баба Нюра. Так, прынамсі, сама кажа. Каб вы такія вочы мелі ў свае дзевяноста два, усміхаецца, калі нявестка, таксама ўжо бабулька, пытаецца, ці костачкі выбраць з рыбы. Бо рыбу вельмі любіць баба Нюра, добра высмажаную, з цыбулькай; нічога, што жуецца цяжка штучнымі зубамі на запалых пашчэнках. Хоць крыху таго смаку пачуеш. Смак рыбы бабе Нюры нагадвае маладосць, калі лавіла рыбу ў рэчцы Омцы ў бежанстве.

Раней баба Нюра вяла свае расказы без пачатку і канца, амаль нягледзячы, хто яе слухач, і толькі пацягвала яго за рукаў, перапытвавала: “Чуеш ты ці не?”

і паўтарала: “Ну, праўду кажу, так ці не?”

Цяпер і слухачоў тых менш. Тых, найлепшых, малых, як калісьці Нінка і Галінка Грыцавы былі. Яны толькі і чакалі, калі баба Нюра пакліча іх, пачне частаваць грушкамі-гнілкамі, успамінаць пра былое. Не адцягнеш, бывала, дзяўчынак валамі! А колькі тады дзетак было! Сёння, калі нават хто і падыдзе, то кажа, каб па-польску да яго гаварыць, бо быгта не разумее. А хай яе, з тою польскаю мовай бабы Нюры! На смех курам! Часам якое прыйдзе, нібы папытацца, каб упароць які жарт, каб пасмяяцца, — выманяць з бабы Нюры якое слоўца і аж за жываты трымаюцца, аж пападаюць, так рагочуць.

Але вось зацялася баба Нюра і да нікога не азваецца! І есці ёй не есца, нават улюбёныя рыба, таўканіца ды квас з гурэчнікам! І на лавачку яе не цягне... Уміраць збіраецца, ці што? Зачапіла яе была Ліда, што да сына прыехала з Беластока.

— Бабо Нуро, а што ж вы да нас не заходзіце? Пра здароўечка не пытаецца? А як яно ў вас? Расказалі б што нам з мінулага...

— Ой, не, нябось! Не пайду я да цябе, зладзюга! Бясовесна ты!..

Ліда стала з разяўленым ротам, не могучы слова прамовіць. А ўвечары падалася да ейнае нявесткі. Тут ізноў нарвалася на злосную бабульку.

— Што, зноў у красці прыйшла? Аддай мой сачок, што ў мяне забрала!

— Які сачок?..

— А той, маліновы. Як апошні раз ты прыезджала, я ў вас яго пакінула была. А ты яго і забрала ў той свой Беласток!

Сапраўды, быў у бабулі шыкоўны малінавага колеру жакет, прыгожы, з вялікімі гузікамі, з падушачкамі на плячах. У ім баба Нюра прэзентавалася вельмі спрытна: аж маладзела, праставалася, быццам бы і вышэла. І ў адну нядзельку бабуся, вярнуўшыся з

царквы, зайшла да Іванавых. А як сачок прапаў, ніхто і не ведае. Можа, цяля з'ела? Ёсць у Івановага Валіка такі дурны бычок, што ўсё зжуе, сцягнуў, пэўна, той сачок з плота, ці як.. А можа дзе ляжыць ён у шматах? Таго адзення поўна ў хаце..

— Хадзеце, удвозе пашукаем, — падхапіла Ліда бабу Нюру пад бок. — Тых ануч цяпер у Валіка столькі, што калі б пасля вайны іх меў, то разбагацеў бы ой-ёй-ёй!

— Табе, Лідо, то ано багацце ў галаве. Зусім самашэчча! — задыхалася ад злосці баба Нюра.

Ліда крыху супакоілася, варочаючы ў шафах, на ганку, у куфрах... Аде сачка нідзе не было.

— Цётачко, я ж яго не брала, — амаль у слязах прамовіла Ліда. — Нашто ж мне ён, у мяне таго адзення хоць прадавай, хоць раздавай... Сюды папрывозіла, пры рабоце зносіцца...

Ніхто не пераканаў бабу Нюру, што сачок мог сам па сабе прапасці. Заўзялася яшчэ больш. Ці не галодны страйк аб'явіла, наслухаўшыся ў тэлевізары пра пратэст лекараў?

— Мамо, ешце, бо ўмрэце... — палохае яе нявестка.

— Эгэ, смерць не такая страшная. Ды і пара ўжо мне, так ці не?

— Мамо, у бальніцу вас адправім, будуць вас калоць кропельніцаю...

— Ага, у Хварошчу ў псіхбальніцу хочаш мяне аддаць, як Настулю выслалі, на смерць? Сама ты туды ідзі. У мяне розуму рыхтык што трэба. Гэта вы ўсе парабіліся ненармальныя. Каб так старога чалавека абакрасці, бачыў хто такое!

І маўчыць баба Нюра з людзьмі. Толькі шчырая яна перад коцікам, што грэе яе абалелыя, пакручаныя ступакі — кладзецца на іх распрастаны, і вуркоча. Як на каціны ўзрост — і ён такі ж старэнькі, як бабка Нюра. Але не мусіць плакаць пра адзенне — ніхто ў яго не адбярэ ягонае футра, раз лінялае, раз зусім

шыкоўнае. Можа, і ён пра штосьці ўспамінае, можа, і ён наракае на болі? Але хто там мае час слухаць іх, старэнькіх!

Свята

Цвыркун прачнуўся. Неяк гарача зрабілася. Карцела паварушыць нагамі, крануць струны скрыпкі. Здавалася, сон доўжыўся, а ў тым сне, на высушаным ветрам лузе, сярод шаўковай травы і кветак, якімі ветрык калыхаў, клаўся на іх, і ўсё яму паддавалася, таму веянню і трапятанню, і Цвыркун аддаўся пяшчоце лета. Пацягнуўся, распраставаў рукі і ногі, пакратаў сваю скрыпку, пацягнуў смычком па струнах. Ой, зайграў бы хоць зараз песню ветрыку і птушкам! Адплюшчыў адно вока — ды не, сядзіць тут, у цёплым куточку ў кухні Дзеда з Бабай. Ды і не так тут і цёпла, каб вызваляцца ад сну і за скрыпачку брацца! З восені вось тут Цвыркун сядзіць, раз-пораз прабуе, ці не заснулі струны, ці не аплёў іх павучок. Баба з Дзедам і так задобра не чуюць ягоных рэпетыцыяў і канцэртаў, са змрокам хутка павячэраюць, святло ў кухні гасяць, ідуць у пакой, уключаюць тэлевізар, і доўга праз прыадчыненныя дзверы падае ў кухню блакітнае святло, нешта гудзіць і трасюча. Моцна, бывала, стараўся іх звабіць Цвыркун назад у кухню, пілікаў на скрыпачцы, аж пашчэнкі яму балелі, але глухаватыя Дзед з Бабай нават пры гэтым грукаце і выстралах на экране пачыналі падрэмваць. Аж заснуў быў урэшце Цвыркун, думаў спакойна дачакацца вясны.

А кухня ў Дзеда з Бабай такая прасторная! Выправілі ж яны ў свет шасцёра сыноў і дочак. Калісьці ўсе тут разам сядалі за гэтым сталом.

Вядома, Цвыркун не такі ўжо стары, каб памятаць той час, калі Дзед з Бабай былі маладымі, моцнымі. Ведае іх цяпер, нядужых, хоць стараюцца ўсё ж тэпаць і рабіць нешта. Поля ўжо ў іх свайго няма — зямлю чужыя ўзялі, бо дзеці яе не хацелі. Цвыркун, праўда, бачыў летам нейкіх меншых людзей на падворку, як і ва ўсёй вёсцы. Ой, небяспечная дзетварня, ледзь вырваўся са слоіка, у які злавiлі яго з братам. З меншым сваім братам Цвыркун так і не пабачыўся больш... Калі пахаладзела, людзі пазачыняліся ў хатах. Забраўся і Цвыркун у хату Дзеда з Бабай. Вось так і дное тут ды начуе, не гаруе, але і цешыцца няма чым, абы хутчэй тая вясна... Можна, удасца сям'ю завесці Цвыркуну, дзетак займець у наступнае лета, разжыцца крыху. Жыць жа трэба, род прадаўжаць... От, спаў бы сёння, ды неяк занадта прыпякае... Ці не вясна ўжо?.. І нейкая мітусня ў кухні, гоман! Такого тут хіба даўно не было! І так светла, як на лузе ў спякотны поўдзень, калі цень кароткі і дыхаць цяжка... А чаго ж яны так крычаць, пайшлі б хутчэй у пакой!

Не, сёння яна, кухня, якая карміла і паіла, вітае гасцей — даўно не бачаную дачку Галю і сына Колю з іхнімі мужам і жонкаю ды дзецьмі, таксама дарослымі, разам дзесяць душ, калі не лічыць Дзеда з Бабай, Цвыркуна і кудлатага пісклявага сабачкі, што з гасцямі прыехаў. Баба завіхалася, бегала, але чамусьці цяпер села, вочы выцірае, за грудзі хапаецца. Дзед усіх цягне ў пакой, але пакуль ім добра за гэтым сталом на тоўстых кручаных нагах. Гудзе агонь у пліце, бразгоча посуд...

Цвыркун не можа супакоіцца. Раз-пораз ірвецца рука да смыка, але ў такім гомане хто ж яго пачуе!

— Якое свята! — пляскае ў далоні Баба. — Шкада, што пост, то загулялі б...

— Які... пост? — дзівіцца зяць Аляксей. — Новы ж год праз тры дні!

— Ды не наш, Алёшка, не наш жа ён. Але сёння для

нас — найбольшае свята. Напісалі б раней, то хоць мы падрыхтаваліся б...

— Мы ўсё маем, мама, — кажа дачка Галя. — Заўтра ўсе едзем у Вену, на “Сільвестра”. Пуфіка пакінем у вас да вясны, можна? Толькі што ён, мама, бульбы не есць, сабакам бульба шкодзіць. Будзеш памятаць?

— Вядома, Галюня, сабачка ж мястовы.

Цвыркун не спаў доўга. Праўда, з кухні хутка ўсе пайшлі ў пакой, уключылі тэлевізар, гаманілі. А пасля Цвыркун іграў сыну Дзеда і Бабы, таксама ўжо немаладому. Коля доўга сядзеў за сталом у пляме святла з вулічнага ліхтара (электрычны слуп стаіць у гародчыку), падпершы галаву. Можа драмаў, можа — слухаў Цвыркуноў канцэрт? З такой думкай Цвыркун, рады добрай справе, заснуў пад печкай, падклаўшы скрыпачку пад сваю зялёную шчаку.

Віктар, Нічыпар і Рэня

Даўно Нічыпар не спяваў. Старэнькі, з парадзельмі пёрамі, быў, так сказаць, на пенсіі ў бабы Рэні. Трымала яго, як і цюціка Віктара (малы сабачка — да старасці шчанюк), беспародзістага, з норавам і крывымі кароткімі ножкамі таксіка, аблавухага ды з пёрыстым буйным хвостом бы з іншага сабакі — як песцяць звяроў шмат хто з самотных людзей. За радню Рэні былі, за сяброў Нічыпар ды Віктар. Віктар выгульваў бабу Рэню зранку ды ўвечары, а то б сіднем сядзела ў хаце перад тэлевізарам або ў касцёле.

Віктар бадзёра, трошкі сіплавата час ад часу пабрэхваў — пільнаваў, каб ніхто не пакрыўдзіў гаспадыню ды каб хто чужы ў хату не зайшоў. А Нічыпар моўчкі падзюбваў канар, сядзеў у клетцы,

здавалася б, зусім абыякава.

Анямеў Віктар, убачыўшы на падлозе Нічыпара. Ад нечаканасці прысеў, віскнуў. Нічыпар начапурыўшы бяклае жоўтае пер'е, баявіта ступіў да сабакі, надзьмуў пёркі на шы і адчайна закрычаў. А пасля з яго перасохлай ад страху дзюбкі палілася песня — услаўленне волі, адвагі, жыцця. Віктар гэта адчуў, і, паглядаючы на адчыненую клетку старое канарэйкі, узвыў разам з пташкай адчайна, шкадобна.

Прысутнічаў Віктар на пахаванні старога Нічыпара. З ганаровым салютам — трэскам запальнічкі бабы Рэні, што закурыла пад канец сумнай цырымоніі ў лысым ляску за блёкамі, прысеўшы на кукішкі над маленькай магілкай канарэйкі. Паклала была мёртвую птушку ў кардонку ад дзіцячых боцікаў, што знайшла на сметніцы ля супермаркета, загарнула ў латку ядвабнай тканіны ад сукенкі ў макі, што ў маладосці сабе пашыла, худое вялае цельца колеру пяску. І асыпала нябожчыка пялёсткамі вяргіні, што расце ў гародчыку пад блёкам.

Ля магілкі праходзілі штодзень, выгульваючы сябе ўзаемна, баба Рэня і сабачка. А хадзіў часам і сам Віктар. Затаптаны быў ужо копчык, але ён сваім прачулым нюхам адчуваў, дзе ляжаў Нічыпар. Бачыў яго ў сваёй кароткай памяці, як верашчыць на падлозе ваяўніча, не прымяраючы, як тья вароны на сметніку. Не выпадала сабаку раскопваць магілку, але неяк давалося. Гнаны інстынктам паляўнічых продкаў, узрыў Віктар тое месца. Але не было там чамусьці Нічыпара... Нават кардонкі, у якой быў пахаваны.

Ад жахлівага смуроду бензіну, шмару і броду Віктар ажно скалануўся і пабег дадому. У гэты раз з ахвотай палез у ванну, дзе яго выскрабла ды вымыла шэрым мылам баба Рэня. Яшчэ і сам дзёрся лапай, чухаў спіну, выціраўся аб дыван. Гатовы зноў быў яшчэ раз улезці ў ванну, да гаспадыні, што цяпер хлюпатала там сваім худым жылістым целам, па

самую шью ў пене. Тая пена, што востра пахла ружай, найбольш збрыдзіла сабаку — умакнуў туды толькі лапу, абтрос і пайшоў у свой кошык.

У сне ўздрыгвалі яму лапы, варушыліся чуткія вусы, хадзіла скура на ўсім целе — снілася паляванне. Не на выбітай пляцоўцы перад блёкам, а сярод буйных кустоў, якія білі яму лістоўем у спіну, сярод дрэў, што аблівалі прахалодай. Лапы неслі яго амаль у паветры над пругкай зямлёй. А наўкола ляталі жоўтыя Нічыпары і спявалі пра волю.

Тры вёскі, тры палоскі

Тры вёскі на ўскраіне пушчы. І не пушча яна тут, а рэзненкі лясок з перасохлым ягаднікам, і тры вёскі — сялібы ў пару хатак, ды і то ў большасці паўпустых, з адной-аднюсенькай цёткай ці дзядзькам і іхнім сціплым дабыткам. А наўкол — густы сасновы маладняк, які ўлез на нядаўна парослыя нізенькім жытам і пацярэбленым каларадскім жуком-стонкай бульбоўнікам палеткі; вядома — шосты клас якраз пад хваіну. Летам яшчэ ўнучкі ды праўнукі маюць рай — маслякі высыпаюцца, як град пасля летняга цёплага дажджу, але і грыбы на вачах сохнуць, точыць іх чарвяк на рэшата, не даючы дарасці нават да дзвюх цяляў. З суседняй Зяўроўкі налятае на лясок хмара раз'ятраных грыбнікоў, узброеных амаль што не ў косы, дзяруць-грабуць ігліцу, як бульдозеры, у пошуках лісчак і баравікоў, з імпэтам, вартым большай справы, збіваюць мухаморы (і той мухамор як не мухамор — куды ж падзеліся крамяня прыгажуны ў вялікіх сочна-чырвоных капелюшах у снежна-белыя крапіны?..).

Баба Галенка яшчэ нядаўна насіла на “пункт

скупкі” зэлак то траўкі ды кару крушыны, то па кашолачцы лісчак, па кубачку чарніц “прывацяжам”, каб свежы грош быў унучцы, а цяпер сабе ледзве на зіму насушыць. Дый апетыт не той, кажа бабуля, не цягне так ужо на ягадку ці на солены баравічок! Смак не такі, як калісь, чалавеку ж пад дзевяноста! І сапраўды, не так ужо цікава жывецца, як калісь, хоць і клопату менш, ано са здароўем... Нават папляткарыць няма з кім і пра што, бо са сваімі суседкамі ўжо перамылі костачкі ўсіх жывых і нябожчыкаў. Каб хоць якія маладыя былі... Пра гэтых пару маладых, што ў ваколіцы, цяжка сказаць, у якім яны ўзросце: паабрасталі як ваўкі, з гануч не вылазяць, з п’янкі не прачынаюцца! Галенчына суседка, Каця, мае трох такіх ганавічнікаў у хаце. Можа, калі б яны дзяўчатамі былі, пайшлі б у людзі. Каціна дачка ў Беластоку ў “прадшколі” вучыць дзяцей, кавалера мае мястовага, да таго ж маладзейшага ад сябе на сем гадоў. І вучыцца хацела, і вось з Юркам выбіраецца за мяжу. З хаты нічога не прасіла, што ж, дацягнула так да трыццаці дзевяці гадоў, але хоць свет пабачыла. А гэтыя “махамэты”... Колік хоць у арміі быў у Варшаве, траха абцёрся ў свеце (праўда, там у войску піць навучыўся, і такі нейкі жорсткі зрабіўся да бацькоў, ненавісны, быццам па іх віне жыццё яму не склалася). Адася і Косцю выкінулі з “завадовак”, вучыцца ніяк не хацелі. Косціка бацькі ад малага меркавалі пакінуць на гаспадарцы, вельмі ж цягнуўся да жывіны, да машын... Тады ў Валянцяў былі конная жніярка і сеўнік. Цяпер вось трактар ёсць, снапавязалка, бульбакапалка, плугі. Хлопцы людзям усё паробяць, пасля сабе аруць, сеюць, збіраюць... Як на работу налягуць, то няма чаго на іх наракаць. Але ж для каго ўсё гэта астанеца! Адасю ўжо сорок пяць, Косцю — сорок два. Каця ў той век ужо бабуляй была, найстарэйшая дачка, Крысця, унучачку ёй тады нарадзіла. І вось цяпер, гляньце, меўшы пяцёра

дзяцей, Каця тую адну ўнучку і мае. А магла б жа ж і прабабкай быць!

Каця з Федзем (ва ўдовах яна ходзіць дваццаць ужо гадоў з гакам) надга ж зямлю любілі ды паважалі. Бо што ў чалавека больш добрага ды вечнага, што яму дадзена ва ўладанне на той зямлі — як не тая зямелька? Бо гэта ж не хата, нават не дзеці, а яна, вечная, што дасталася ім ад бацькоў. З каменнем, пяском, што ад стварэння свету на ёй ляжаць. Карані з яе прадзед павыдзіраў, кожную пядзю потам абліў...

Пабіта была раней тая зямля на вузкія палоскі, падзелена паміж сваякамі-суседзямі, параскіданы ўчасткі былі па ўсёй аколiцы. Каця з Федзем мелі надаткі нават ля ўрочышча Зазулін Кут. Усюды гані каня, закідай рубель на абы дзве капіцы сена. Больш клопату, чым прыбытку. Калі чвэрць веку таму пачалася камасацыя грунтаў, перасварыла яна ўвесь народ. Нават не ведалі, што ў людзях аж столькі злосці сядзіць! Павылазілі з забыцця старыя беды і жалі, нават здавайны і бежанства, нейкія крыўды-болі стрыечных прадзедаў, забойства сабакі, украдзеная ў дваюраднага дзеда нарачоная.. Сваркі і камісіі цягнуліся гадоў за дзесяць. Адзін аднаму то прыворваў мяжу, іншы зноў улазіў на свой дагледжаны чарназёмны кавалачак, то чакаў ля каменя на раздарожжы, каб палічышца без слоў, але красамоўна. Галенчынаму Сцяпану Міхалко Саладыха са сваім шваграм Пянтахам Зарэчным пад крамай Зюні Бязносіка жывот распаролі на плоце, не лепшы раней быў, дарэчы, і Сцяпан — Міхалку штыкецінай так урэзаў, што ржавым цвіком разадраў шыю ля аорты, ледзь дух не аддаў. І, сорам сёння прызнацца старэчам, Манька Максімча, не гаварыўшы са Сцепаніхай гады чатыры, так красамоўна выказвалася на тэму сваіх да яе адосін: пасярэдзіне вулачкі задзерла сваю спадніцу ды выпнулася ў яе бок голым азадкам. У адказ і Галенка бліснула ёй сваёю

касцістай дупкай у байкавых доўгіх майтках з матузамі. Так і стаялі бабы пасярод дарогі ў заходзячым сонцы, сракамі да сябе, зацятымі тварамі ўглядаючыся ў супрацьлеглыя канцы вёскі. І дзецям сваім забаранілі былі размаўляць, але вядома, што для маладых непалады бацькоў і тым больш тая зямля, за якую старыя так грызуцца! Пайшлі дзеці ў свет, іншага шчасця шукаць.

А яны, старыя? Каму на пенсію, каму ў магілку. А зямлі той — *да панства*. А ў таго *панства*, у тае дзяржавы польскае, яе досыць. Калі ў яе няма мукі на хлеб, прывязе з-за мяжы!

У крамку дзядзькі Зюні свежы хлеб прывозяць штодзень аж з Беластока, з другога павета.

Як Кастэнцік з Чортам за зямлю біліся

Жылі-былі Кастэнцік і Чорт, суседзі ды сваякі. Хто якім каму быў братам, дакладна невядома, бо ўся вёска настолькі каранямі пераплецена, што не дойдзеш, хто каму стрыечны дзед ці брат у сёмым калене. Выраслі Борка Кастэнцік і Зюня Кастэнцік, Чортам званы, з аднаго караня, які потым разросся, пусціў парасткі па ўсім свеце, нават у Амерыку ды Сібір. А кожнаму патомку Кастэнцікаў, што засталіся ў ваколіцы, дастаўся кавалак зямлі. Завуць іх цяпер па-рознаму, некаторыя нават не ведаюць, што сваяком будуць суседу з заплочыя ці з канца вёскі.

Цераз плот суседзямі ёсць Борка і Зюня. Не яднае ён іх, той плот, аднак, а раздзяляе. Па-першае, невядома, на чыёй частцы ён стаіць. Борка цвердзіць, што гэта ў ягоны агарод убіў слупы Чортаў бацька, а Зюня, са свайго боку, праклінае Кастэнцікавага

продка, які нахабна ўрэзаўся на паўметра ў яго садок. У тым садку сёння гібеюць хваравітыя пакручаныя яблынькі, што вясной амаль толькі пушцавет выпускаюць, але на гмінных картах тут ад дзесяцігодзяў красаваўся колцамі пазначаны сад. Падобна і дарога, абапал якое ляжыць вёска, даўно на краёвых дарожных мапах — чысты асфальт, а не разбітая жвіроўка, абляпаная па баках каровінымі блінамі. Дарога тая ўжо даўно змяніла сваё рэчышча ад таго часу, як засноўвалася вёска, калі абселі яе маленькія хаткі Кастэнцікаў, што, выйшаўшы з пушчы, узяўшы грош за скуры і мёд ды руду, купілі былі той кавалак зямлі. Тут яны досыць хутка ўзбагацелі настолькі, што панамі сябе адчуваюць — у бежанства адправіла іх гісторыя саліднымі гаспадарамі, якія мелі што шкадаваць, беручы ў далёкую невядомую вандроўку жменю дабытку. Кінулі тады ўсё — ад ладнага сасновага бору, меданосных пукатых вулляў, амаль вырабленага поля (можна было яшчэ і ў пятнаццатым капаць лучыну на палетках) да маладых садкоў, ставаў, добрых пашаў на грудях пасярод дрыгвяністых балот, за якімі сядзелі галадранцы-басінцы, якія не ўмелі плуг трымаць, то і ў галечы жылі. Было што кідаць, і старыя мужыкі без аглядкі, каб не плакаць, пайшлі на ўсход, галасілі і маліліся бабы, выносячы іконы.

Вярнуўся Боркаў бацька Федарко Кастэнцік на ўдзірванелае поле і збітыя былыя сенажаці. Курэў большнэг, дыміла ваколіца знаёмым пахам гарэлага стэпу. Боркаў бацька вярнуўся з касавокай маладзіцай, нізенькай ды худзенькай, як трэсачка. Памерла шырокаскулая худзёба, Лінай яе звалі, нарадзіўшы дужманага хлопчыка. Борка з маткі ўзяў худэчу і чорны цвёрды волас, што дыбіцца над нізкім лобам.

У той жа год, дваццаць чацвёрты, нарадзіліся Борка і Зюня. Зюня, як казалі, “на заказ”, — прыйшлося

Анопу Кастэнціку-Чорту, багацею ўжо толькі ва ўспамінах, цяпер голаму, як бізун, узяць у нявесткі дачку-перастарку Данілы Місюка з Басіна. Гэлька з Самары з бацькам вярнулася, у стэпе пахавалі матку (тыф яе забіў, як даканаў шмат іншых нашых людзей), выдзерлі з каранямі лазу ды бярэзнік, што ўварваліся на іхні палетак, выбралі камяні. На Місюковым кавалачку казе не сесці, а радзіў ён толькі свірэпу ды пырэі. Гэлька ў бацьку свайго Данілу не ўдалася, спакойная, ціхая, за сваё біцца не ўмела, але стары, убачыўшы яе з пукатым жыватом, што сарамліва хавала, сціскала хусткамі, схопіў сякеру і папёр да Кастэнцікаў, ляснуў дзвярыма, тваю маць! Мае браць, калі зганьбіў, але ў пасагу поля свайго — не, Даніла не дасць! А каму ж даваць? Дачцэ, якая толькі і вартая, што пойдзе чужым быць за няньку ды парабчанку? Колькі таго жыцця, што сам Даніла, уцёкшы ад смерці, у свае пяцьдзсят гадоў можа ўзяць (незадоўга пасля Гэльчынага вяселля з Анопавым сынам згуляў і сваё, пабраўся з бяздзетнай удавой з хутара Мокрага; яе чацвёра дзетак у адзін год мор быў забраў).

У трыццаць дзевятым Борка і Зюня былі замаладыя, каб іх пабралі ў Савецкую Армію, што ўвайшла на Беласточчыну. Аноп зноў паехаў стэп асвойваць. Хлопцы трапілі пад Кёнігсберг, служыць вялікай Германіі ў баўэра. Борка збег, злавілі яго ўжо пад Бельскам. Аж у Аўстрыі ў лагеры застала яго свабода. Вярнуўся не той хлопец — сівавалосы, бяззубы, з пераедзенымі цынгой дзёснамі. Зубы сабе Борка справіў амаль праз дваццаць гадоў, як у вёсцы стаў працаваць “асяродак здароўя” і апынуўся ў ім на паўгода зубны ўрач. Да таго часу Борку не перашкаджаў гэты недахоп — ажаніўся з харошай дзеўкай, нажыў чацвёра дзяцей, паставіў на ногі гаспадарку, упарта не аддаючы яе пад “калхоз” (што на вачах вырас, загробшы некаторыя гаспадаркі, і

памёр натуральнай смерцю). Адно Борку заядала — у Зюні быццам усё ішло лепш! У ягоным садзе даспявалі чамусьці больш крамяныя яблыкі, у цяпліцы-шклярні хутчэй чырванеюць памідоры... Каровы лепш выцельваліся, глусцейшыя свінні рохкалі ў хляве, не так каларадскі жук-стонка бульбу глуміў, жонка Зюнева была харошча, з круглейшымі сцёгнамі... І, гад, з паўметра ўрэзаўся ў Боркаў панадворак, во як гэты плот стаіць! Да вайны плецены з голя той плот быў, во тут ровар сам Федарко закапаў, каб ён акупанту не дастаўся. Ліпа расце тутака, сам няхай кожны гляне. І на карце тут яшчэ значыцца агарод, а не дурныя Зюневы парэчкі! Ой, нямала грошай выдалі сваякі, Борка ды Зюня, на суды, даказваючы, хто мае рацыю і за кім сапраўдная праўда.

Самі яны ўжо засталіся са сваім плотам. Абое на пенсіі, здалі дзяржаве свае гаспадаркі. А для чаго так біліся? Каб справядлівасць была, каб сваіх дзяцей не пакрыўдзіць, каб нічога не страціць з бацькоўскае спадчыны, з таго, да чаго вярталіся з далёкага свету. Боркавы дзеці нават у Польшчы не жывуць — дачка ў Францыі, сын у Канадзе, другі сын ад нядаўна ў Нямеччыне, малодшая дачка за венгерца пайшла. Зюнеў сын Коля ў Варшаве інжынерам, падземныя шляхі будзе, яму бацькоўская хата не была і не будзе патрэбна, нават летам не загляне, унучкаў дзеду не прывязе; Зюнева дачка ў Нямеччыне малых немчыкаў няньчыць, сваіх малых у Беластоку мужу на выхаванне пакінуўшы, грошы зарабляе.

Не змагла Кастэнцікаў Федарковых і Чортавых ні калектывізацыя, ні камасацыя, ні меліярацыя ды іншыя агітацыі ды “рацыі”. Сядзяць цяпер абое кожны на сваім кавалачку, які “належыцца” таму, хто аддаў за ласкавы грош зямлю дзяржаве, і дамагаюцца адзін з другім свае справядлівасці.

А Пушча, якую іхнія дзяды і прадзеды хацелі пад

свой бот узяць, памаленьку на іх ідзе: спачатку высылае страж — лазу, альшыну, бярозу, потым ідуць хвойка з ялінай... Крок за крокам лес падступае да пахілага плота.

Смерць і Волька

Ішоў цёплы дождж, святочны і светлы. Волька рыхтавалася да смерці.

У яе доміку “на чвараках” стаяла гуллівая ціш. Але ці тут калі ціха бывала? Да пушчы — рукой падаць, а між хатамі, якія неўзабаве чакае сякера, бо “блікі” тут будуць ставіць, і стройным чыстым лесам з могільнікам наперадзе — шаша, па якой сёння з мусу павальней сунуцца аўтамашыны з турыстамі. А ля кожнага драўлянага доміка, дбала збітага калісьці з “фабрычных” дошак — агароды. Чаго тут людзі ні сеюць! Над градамі гуркоў, памідораў, капусты, кабачкоў, буйнымі кветкамі маку — высокія парасоны кропу, які, нагрэты сонцам і прапаласканы дажджом, разам з пахам лісця парэчак, гурэчніку і квецця шчыльна запаўняе гэты кавалчак фабрычнага горада, уціскаецца цераз адчыненае акно Вольчынага пакоя.

У Волькі адно што з усяго жыцця добры нюх астаўся. Заплюшчыць сухія вочы, уцягвае ў ноздры пах нядзельнага спакойнага дажджу, які ў сваёй макраце і далікатнасці ўсюды такі — ласкавы, пяшчотны, чысты. Прыгожы. А Вольчыны вочы разам з яе былою красою вышвілі ў Сібіры, у партызанцы, у працавітых будні ў Белавежскай пушчы, у полі, на фабрыцы, у начныя варты пад фабрыкай, пры дзецях. Мужыкоў пахавала двох. Нажылася.

Была калісь Волька харошая! Не адзін афіцэр ёй гэта казаў, не адзін настаўнік ці партыец. Каб за

такога якога пайшла, то паняй была б, бяды б не ведала. На картачку глянеш — толькі ў фільме показвай. А ёй добрыя каб вельмі мужыкі трапіліся, то не. Ды дзе цяпер добрага чалавека знойдзеш! Возьмеш харошага — не ўпільнуеш. А сама ты прыгажуня — то зараз цябе прыставіць да каго хоча. Мусіць і за тое білі чалавекі Вольку, што гожая, і за ўсё яе білі. За тое, што добрая. Бо дабрыні яе не бачылі, шчырасці. Нічога ў свеце не бачылі за работай і гарэлкай.

Расклала Волька на стале карты. Села бокам да труны, каб лепш бачыць: паставіла яе пасярод пакоя, абставіла вазонамі, букетамі кветак у слоіках. На крэсла павесіла сукенку, якую была купіла сабе на смерць, панчохі, хустачку, пад крэслам — роўненька бліскалі туфелькі. Цеснаватыя яны ўжо крыху, — ад таго часу, як купіла іх у “Стадоле”, сталі ногі Вольцы моцна пухнуць. Але хадзіць яшчэ можна, ды куды там на тым свеце хадзіці будзеш; абы з фасонам туды трапіць... Хэ-хэ-хэ, усміхаецца да сябе старая.

Адклала Волька на хвіліну карты. Падышла да крэсла, узяла ў далоні боцікі, хукнула на бліскучую скуру. Абуваліся цяжка, прыйшлося пяткі ўціскаць льяжкай. Нацягнула сукенку, ссунуўшы долам спадніцу. Прайшла па пакоі, па-святочнаму акуратна прыбраным, заглянула ў кухню, у якой на стале пад цэлафанам стаіліся пірагі і булка хлеба на белым абрусе. Адчыніла халадзільнік — за ўсю пенсію накупіла вяндріны, кілбас, гарэлкі, віна для кабет. Выцягнула паўлітэрку, пагладзіла яе па халодным стане, які хутка пакрыўся расою. Волька здрыганулася ад халадку, які прабег па спіне — ці не смерць гэта ідзе ў госці?.. Вып’юць людзі добрае гарэліцы на мярлінах, не “Раялу” ж дасць, паўспамінаюць добрым словам... Волька, калі магла хадзіць, праводзіла ўсіх памерлых, якіх ведала і не ведала, плакала па іх, шкадавала іхняга жыцця, але

ўсё больш лічыла гэта толькі расстаннем; прыходзілі да яе ў сне, прыгожыя і маладыя, і клала ім карты, як калісьці. А клаліся ім не трэфы і не віно, а жывыя чырвоныя бубны, а найбольш іх, сэрцаў, што весцяць любоў, ласку, шчасце... Якасьці не страшна было Вольцы ісці туды, да іх, на сустрэчу з невядомым.

Боцікі крыху расхадзіліся. Не распранаючыся, Волька села за стол. Раскінула пасьянс. Карты клаліся паслухмяна, лёгка, быццам толькі іх купілі ў краме, бліскуючыя ад лаку, — зусім не тыя, якімі прадказвала калісьці Волька будучыню людзям з ваколіцы Гайнаўкі. Праўду казалі дзеўкам! “Ты замуж за яго не пойдзеш, не-не! Будзеш за чарнявым.” Дзеўка была з нарочным, тыдні тры да шлюбу, мала вачэй не выдзерла ўпартай варажбітцы. Праз паўгода прыехала з кветкамі, прасіла прабачэння — было яно ўсё так, як прадбачыла старая. А Волька, папраўдзе, і ў карты тады не глядзела.

Засвяціла сонейка, кінула рухомае павуцінне промняў цераз фіранку на труну. Волька роўненька склала карты ў стосік.

Падставіла ўслончык, каб выгадней было, і ўскараскалася на труну. Дамавіна трывала стаяла на табурэтках. Волька паправіла сукенку на каленях, паварушыла падушачку, запаліла свечку і ўмасцілася, як у калыску. Склала рукі на грудзях. “Цікава, як гэта збоку глядзіцца?” — падумала. Было так, як павінна, каб з гонарам, акуратна, па-людску, каб добра ўсё было. Памалілася і заснула, закалыханая ціхім пошумам далёкага, хоць і блізкага, гораду.

У гэты дзень Волька не памерла, хоць праз гадзіну суседка Ганна з крыкам панесла навіну па “чвараках” і па ўсіх суседніх блёках. Адышла праз тыдзень, і правялі яе чужыя людзі, паводле ейнага сцэнарыя, на той, лепшы бок свету.

Вёска

Над Вёскай, над маладым лесам павіслі пярыністыя хмары колеру дзінатуры. Сонца, гняўлівае і бездапаможнае, што хіліцца ўжо на захад, валілася за гарызонт трапяткім цяжкім колам, кідала прамень у фіялетавую гушчу. Зубасты лес клаў свой цень на палову Вёскі. Ногі Дзямяна трывалі нерухома ў пяску, што стыў і ўбіраў сырасць, заглыбляліся ў прахалодны цень, і морак ішоў да Дзямянавых старых касцей, скрадаўся да сэрца, якое адчуваў у нутры моцна: вось тахае, прытамляецца, потым зрываецца зноў, як разбуджаная птушка на досвітку. Ногі хацелі ісці ў той фіялет, тую чырвань, рваліся ўперад, але Дзямянавы плечы хіліліся да штыкецін старога плота, абымшэлых, аблітых ружовасцю і цёплым золатам.

Вёска маўчала. Гэтая Вёска маўчала. Не рыпаў асвер-жораў, не бразгатала вядро на калаўроце. Маўчалі людзі і сабакі, не б'юю іх. Не іржаў ніводзін конь, хоць бронзавы цень Лысага, здаецца, прабег, як памяць, за агародамі. Нёсся з таго боку пах гурэчніку і кропу, задушаных у абдымках лебяды, драсёну, асоту і крапівы.

Засакатала курка Рудка, годна высунулася з лапухоў — рада з ячка. А другая, надзьмута-пухкая, квоккаючы, памалу вывела з-пад куста парэчак, вывела сваіх байстручкоў, крадком выседжаных, уцалелых, дагледжаных. Пакуль лета, курка Чапурка мае іх чым карміць, хоць гаспадыні ўжо няма. Не ведае квактуха, што яе дзеткі неўзабаве зложачь свае галоўкі, ледзь аскубанья, недаваранья-недапечанья. Яна — маці, ёй добра, яна бароніць і корміць, і што ёй Вёска, што ёй іншы свет... Яшчэ не адзічэла, дасца падысці Жорку з сінім носам. Ён быццам накрышыць ёй хлеба, выпрасаючы нейкую паграху з кішэні навідавоку: “ціп-ціп-ціп, цю-цю-цю”. Чапурка кінецца

бегма на пачастунак, а за ёю ейныя падпеўнікі ўжо, падкурачкі; колькі з кожнага з іх будзе закусі — што з галубка... Жорку ўжо смяюцца вочы! Дзямяну што тая курка і яе вывадак — і так заўтра едзе ў Дом. Да Жоркі сёння прыйдзе, пачастуецца курацінкай, выбярэ маладое мяска, на старыя зубы...

З суседняй вёскі чутно яшчэ жывое.

Хата з краю

Дом Лявона Квяткоўскага стаіць на ўскраіне ўжо дужманай хваіны. Лес падступіў пад ягоны (цяпер сынаў) хутар шчыльнай сцяною. Хата велізарная, у дзве паловы, на каменным падмурку, з цэментавымі ўсходамі, з двума ганкамі. Пабудаваў яе быў Квяткоўскі ў 1956 годзе саліднай, каб памясціла ўсю сям'ю. Бо дзяцей меў, бы таго гароху — дванаццацёра, з тых, што жылі. А Ганна, жонка ягоная, бачылася ўсё або з жыватом, або з дзіцёнкам пры грудзях. А колькі іх маленькімі пахавалі! А і няпорныя былі... Нарадзіла яшчэ ў сорок шэсць гадоў, быўшы бабуляй. Пахаваў Ганну Лявон у 1975 годзе. Да канца рабіла, ужо моцна хвора, не аглядалася на наймалодшую нявестку, Зоську. Зоська не вельмі была даспадобы старым, нейкая такая няласкавая, жорсткая. Злосная, быццам лёс ёй не ўдаўся. Але што зробіш, добра і так, што Стась знайшоў сабе дзяўчыну, і то нябрыдкую, а то бабылём астаўся б, і што пасля сябе пакінеш на тым свеце?..

Зоська скаланула была Стася: трэба нам новы дом, абавязкова мураванка, з вадой гарачай і цэнтральным ацяпленнем. Стары пакрыўдзіўся: то ж гадова стаіць хата, як звон, ні шашаль яе точыць, ні грыб! Можна яе і атынкаваць, і ашалываць, краны ж ёсць, бойлер на

гарачую ваду можна ўставіць, а печы ёсць — калі мароз, то ж лесу столькі, маладняк церабіць трэба... Месца, о, колькі ў хаце, пакоі вялізныя, нарадзі ты таксама тузін, і памесціш усіх... Але Стась заўзяўся. І паставілі мураванку ў два паверхі, нават падстрэшак вышыкавалі, і парабілі ўсё, мэбляю абставілі. Не горш, чым у месце. Сёння было б гэта хіба немагчыма, але гэта было яшчэ за першага сакратара Герка...

— Ойцец, рэнту мае і час, то няхай сам сабе купляе, — звярнулася была Зоська да цесця. — Найвышай дам яму сырадою. А памыць нех укіне ў пральку, улончыць умее.

Праўда, тады стары мог сёе-тое пры сабе зрабіць. Але колькі ж можна сядзець у хаце, чытаць кнігі і газету... Тэлевізар нават папсаваўся...

— Не лазі лепш у вёске, яшчэ дзе заслабне, — папракала яго Зоська. — А калі ўбачу, што зноў выпіўшы, то і гаварыць не буду!

— Ды не піў я гарэлкі, гэта лякарства так патыхае, — мямліў Лявон бяззубым ротам, — пратэзу згубіў у рове ля абочыны шашы, мацаў, лазіў, шукаў ды і не знайшоў...

Зімой паліў толькі на кухні, якая стала і спальняй, і сталоўкай. Не змог адзін уставіць дубальтовых вокан. Стасю нічога не казаў — столькі работы ў сына! Купіў ён трактар, машыны, усё лета і восень рабіў на сваім і чужым, цяпер у лесе гаруе, вяртаецца ўпрыцемках. Папраўдзе бацька рэдка яго і бачыў. Зоська раз прышле малога з малаком, раз не... Сама не прыходзіць, не пытаецца, чаго старому трэба...

Цяжка было разагнуць Лявона Квяткоўскага, каб памыць, адзець у чыстае і пакласці ў труну. Заснуў навекі, як сядзеў за сталом. На бруднай цыраце ляжалі сухі кавалчак хлеба, пакусаны мышамі, Евангелле і нераспакаваная з бандэралі “Gazeta Białostocka” (па ёй пазналі, калі памёр). Прасядзеў так нябожчык

тыдзень, пры запаленай лямпе, углядаючыся ў шыбы, зарослыя марознымі кветкамі.

Хавалі яго цяжка. Мужькі ледзь аддзяўблі зямлю на магільку, акалелі. У царкве ўсе калаціліся, мерзлі, а пара ўздымалася аж пад панікадзіла.

Лявонаў дом стаіць і сёння, яшчэ пусты. Зоська мае намер яго наймаць турыстам — усё парабіла ў ім, як у шклянцы. Абабілі яго белай шведскай бляхай — аж слепіць вочы! І які помнік бацьку ўзвялі — граніт, залатыя літары, верш. Ад усіх дзяцей з сем'ямі.

Адпачывайце, бабо!

У такім узросце адпачываць ужо толькі пара. Глядзець на ўнукаў, цешыцца пагодай і грашымі з пенсіі. Бо на здароўе не наракае баба Зулька, хоць дажыла 79 гадоў. Толькі вось давялося ехаць, хай яе ліха, са сляпою кішкаю ў шпіталь. Доктар крыху баяўся, што не зажыве хутка, але баба Зулька худзенькая, лёгкая, тлушчу на ёй няшмат, то і хутка паднялася са шпітальнай пасцелі.

Дахаты паехала адна. Праўда, заглядала была да яе ў палату беластоцкая дачка Марыся, але ў дзень выпіскі ніхто не прыйшоў, і бабуля, распытаўшы людзей, дзе вакзал, памаленьку патэпала да аўтобуса. У дарозе крыху трасло, балела ў баку, але веснавое сонейка свяціла лагодна праз шыбу на бабіну галаву ў квяцістай хустцы, і яна задрамала, не заўважыла, як аўтобус падкаціў амаль пад яе мураванку.

У гэтай мураванцы, што будавалі з сынам і нябожчыкам Зюткам на дзве сем'і, бо для сына і старых, займае баба Зулька цяпер адзін вялікі пакой. Калісьці старыя жылі за сцяноўкай, якая штодзень грэлася ад кухні, і зімой было там вельмі цёпла, а

летам — то хоць спячыся. Цяпер бабе выдзелілі асобны пакой, паставілі электрычную плітку, зляпілі кафлёвую печ: вары, баба, сабе, што хочаш, за рэнту купляй, што хочаш, дровы сабе загатаўляй, плаці, колькі трэба, і за тое, што табе наколюць. Грошы маеш свае. Адпачывай, за жыццё нарабілася.

— Ад тае ляюты здурэць можна, — уздыхае баба Зулька, зусім не лянівая. — Кавалачак агарода маю, але колькі тае з ім работы! Хочацца зачапіць за штолень рукі. Выйшла было з граблямі, думаю, паварочаю сынава сена, праветруся, пагрэю на сонцы плечы. А сынавая бяжыць: “Вы, кідайце граблі, ідзіце дахаты! Не рабеце! Хто вас просіць!?! Нічога вашага не хочам, і не чакайце ад нас помачы. Маеце рэнту, то жывеце, як вам падабаецца, і нам таксама дайце!”

Добра, што Зульчын Пеця ажаніўся, дзеўку знайшоў на гаспадарку. І працуе Аня, і дзяцей нарадзіла. Чыстая, гжэчная, у царкву ходзіць. У хаце, як у шклянцы. Суседзі таксама хваляць. І Зулька не наракае — дбае нявестка пра Пецю, пра дзяцей. І дзеткі харошыя, добра вучацца. “Дзень добры” бабе скажуць. Толькі што да бабы бацькі іх не пускаюць, а старой хочацца прытуліць малое, даць які гасцінец..

— Каб малья не заміналі мне, кажуць. І каб я з імі па-просту не гаварыла, каб мовы ім не памяшаліся. А я ж і па-польску ўмею, калі трэба. Няўжо баяцца, што я “змарную” ўласных унукаў, і ў школе з іх смяцца будуць? У вясковай школе “простая” мова такая ўжо смешная стала?..

І сядзіць баба Зулька ў сваёй хаце. Халодныя тынкаванія сцены абвешала макаткамі, маляванымі і тканымі дыванамі, падлогу пазасцілала палавікамі, цёплымі, каляровымі, што сама выткала са шматкоў адзення, яшчэ калі больш дужая была. Каб толькі ў хаце цяплей, больш утульна было. І, праўда, чысценька ў яе, прыемна. Спакойна. І тэлевізар каляровы купіў ёй ольштынскі сын. Не выходзячы з

хаты, бачыш увесь свет: рэвалюцыі, войны, моры,
землятруссы паказваюць — вась людзі бяду маюць!
Канец свету, здаецца, блізка ўжо стаў. З голаду мруць
людзі, ад куляў!

— Абы ў нас мір быў. А жыць у нас якасьці можна.
Во да чаго людзі ў вёсцы дажыліся...

Хата

Стаяла хата Соньчына пустая. Як памерлая. Адно
кветкі паверыць не хацелі, што гаспадыня пакінула
дабытак, лезлі ў вокны з гародчыка — чырвоныя,
жоўтыя, ліловыя, сінія, белыя, распіхаліся сярод
лебяды і малачаю. Вядома, — быліны, украніліся тут
ад пару дзесяткаў гадоў, а касачы цвёрдым валам
каранёў аплялі падмурак ад самага пачатку, як ставілі
хату. А Сонька з'ехала да ўнучкі ў горад. Добра, што
мае пры кім свой век дажываць — то ж ёй чуць не
дзевяноста! Праўнукі, праўда, ужо вялікія, адзін нават
у ліцэі, не трэба памагаць іх гадаваць, але свой куток
знайшоўся. Бо ў дачок Соньчыных — адны беды:
хваробы, мужькі нядобрыя, старая ім замінае; пабыла
ў Зіны, зяць вась на кухню не пускае, калі сам есці
сядзе. Сварацца зяці, а і Сонька на тое язык у роце
мае, каб сваё сказаць. Адбрэшацца, як трэба. Увогуле
ў Вёсцы кабеты таленавітыя на слова.

Ну, калі нават і былі калі якія сваркі між кабетамі ў
Вёсцы, то ўсё забыта, даравана. Развіталіся былі
ўдавіцы з сяброўкай, адправілі ў Беласток, паціху
зайздросцячы. Бо тут і крамы, вась, няма, і да лекара
ўзімку пакуль у гміну даедзеш! Стары ж сам чалавек,
ледзь ногі валачэш. Гануля во кончылася, не
дачакаўшы “хуткай” дапамогі: дыспетчарка ў
Беластоку палічыла, што не варта машыну гнаць

такую дарогу да старэчы. Калі на жьщэ — то выжыве. А хату пакінула Сонька пад добры нагляд жывучым суседкам. Ды што там і сцягнеш, такое багацце!

Але вось паявілася ў хаце гаспадыня! Маладая, з дзіцяткам — наняла Соньчыну хату сям'я з далёкае пушчанскае вёскі; мужу бліжай на працу ў мястэчка. Прыехала ў гэтае лета Сонька пабачыць, што там у сяле робіцца, магілкі наведаць, а суседка найбліжэйшая бокам яе абыходзіць, не азваецца.

— Ты што, Любо, на мяне бочышся? — падсела да яе на лавачку госця.

— Ты нашто хату сваю наняла?! — злосна глянула на Соньку Люба Паўліха.

— А што мела пуштаваць... І грош невялікі будзе, пійсят златаў у месяц. І зімою апаляць, не будзе стыла. А то грыб вылез у кухні на сцяне... Добра, што яны якраз маю хатку ўпадабалі, ды яшчэ з дзіцяткам... Як добра! Не мела яна, мая хатка, ужо надзеі няньчыць малое... А ты чаму злосная на мяне? Здаецца, суседзі з іх добрыя, дый з маладымі весялей...

— А не лепш было маю Ірку зноў на лета туды ўпусціць?

Змаўчала Сонька. Крыўдна, бачыш, суседцы: дарам дагэтуль пускалі, нічога не казалі на паламанья кусты парэчак, паабіванья яблыні, засыпаную смеццем студню, загаджаны чужымі гусьмі падворак... А тут на яшчэ раптам: пяцьдзесят злых кожны месяц, і за святло заплацяць... Куды ёй, Соньцы, гэты грош патрэбен? То ж нават ужо помнік сабе пры жьщці паставіла на местачковых могілках, з партрэтам. Колькі да шчасця ёй яшчэ трэба?!

Паедуць Любіны мястовыя ўнукі пад восень дадому. Апусцее ўся Вёска, змоўкне. А ў Соньчынай старой хаце расце яшчэ адзін малы.

Сасанна

Баба Сасанна ўжо гадоў пятнаццаць сядзіць у блёку. Дастала двухпакаеўку за работу ў будаўніча-кватэрным кааператыве. Бо раней жыла, гаспадарыла на хутары пад Гадьшэвам. Пасля, кінуўшы ўсё, бо дзедзі пайшлі вучыцца, перасялілася ў Беласток. Рабіць, каб дарабіць да пенсіі. А на вёсцы... О-го, якая ў яе была гаспадарка! Коні, як лялькі, кароўкі малочныя, свіней поўны хлёў. Ды як жыць з такім мужыком — зусім як парабак у гаспадарцы: скажаш падмяці ток, то падмяце, ідзі паары — то выарэ як пападзе... Ніякага догляду не меў Антоні да тае гаспадаркі, ано бег бы пад склеп. Выцягне з каморы кумпяк, паляндрвіцу, урэжа добры кавал, або і цэлае забярэ, прэ пад краму, там ужо адзін мае вішнёўку, іншы віно, трэці які буталь “экспартнага” спірту, Антоні — тую закусць, і маюць баль. А ты, кабета, рабі! А дапусціш яго да каня ці каровы — жывёла шарахаецца, вішчыць, не слухае гаспадара — то ж б’е таго канягу, як у мех, за тое, што не слухаецца. Жарэбчыка так напалохаў, збіўшы, што той пайшоў па падворках, па агародах чужых — не дагнаць, не ўпрасіць, каб вярнуўся. Конь — жывёла далікатная, крыўдлівая. Выйшла Сасанка, клікнула: “Бобік, Бобічак... Хадзі да мяне...” Падбег конік да гаспадыні, заіржаў. “Як ты, Сасанка, будзеш яго браць, без уздэчкі, без кантара?..” Жанчына ўшчыкнула ў руку пару валосін з конскай грывы, і павяла радага Бобіка дахаты. А ўпусціць таго яе Антоняга ў хлёў! Пару тыдняў Сасанка хворая была, то ў той хлёў не было як улезці. Гною не разгроб, стаяць каровы пысамі ўніз, зады на горбах адходаў, а дзверы дык ледзь адчыніла — так той гной іх аброс. А то ж трэба дагледзець, добра ўсё разгарнуць, падаслаць каро-віне...

У Сасанчынай гаспадарцы ўсім было добра. Хіба

толькі мышам не — тры тлустыя, укармленыя свежым малаком коткі спраўляліся з імі аж надта: кожны ранак за гумном ляжала горба падушаных грызуноў. Бо звер умее аддзячыць. Звер — пад Божай апекай. І грэх такому брыду рабіць, бо не дасць Тварэц пакрыўдзіць бездапаможнага. Так як і сама Сасанка, — ёй жа, калі слеpla, перад аперацыяй, Маці Божая паказалася, у Сасанчынай кватэры ў Беластоку. Вось тут, над парэнчай фатэля з’явілася, паміж выявай Сына і Яе, Гадьшэўскай, што на блёкавай сцяне павешаны, і голасам далікатным, цененькім, прамовіла да Сасанкі: “Не бойся, усё добра будзе!” І пайшла Сасанка без страху, і аперацыя ўдалася, і бачыць вась добра. А тады, калі Хрыстафора нараджала, таксама Маці Ласкавая яе ўратавала. Бо ніц, казалі дахтары, і з яе не было б, і з малога. Махнулі на іх рукамі. Дзіцяня шччупцамі вывалакалі з лона. А і яна жывая, і ў сына ўжо сваіх дзяцей трое. А ўбачыла медсястра тады ў шпітальнай пасцелі медалік з Багародзіцай, і са слязамі прамовіла: “Пані Сасанна, сына свайго Маці Божай ахвяруйце, і калі вырасце, няхай заручыцца адпаведную ахвяру дасць, і на каленях вакол алтар у гэтым святым месцы абыдзе”. Так з Хрыстафорам яшчэ раз было, як то яго машыну збілі. І тады Сасанка паручыла яго апецы Ласкавай Маці, і ахвяраваўся сам, і занёс дар, і абышоў гадьшэўскі алтар, праўда, не на каленях, бо не мог, і адразу паправіўся, хоць дахтары ўжо невялікую давалі яму надзею, каб выжыў...

А Сасанка... Праўда, стараецца жыць без граху, каб злым словам ні чынам каго не пакрыўдзіць. І ўсё жыццё так. У Сібір яе прыехалі, маладую, забраць, дык тыдзень у канаплях сядзела, не піўшы, не еўшы. Немцы ўвайшлі, дык выйшлі адтуль магла. Пытаюцца: “Хто вас, сям’ю гаёвага, вывезці хацеў, хто спіскі састаўляў на вывозку, хто даносіў?..” Ды Сасанка нічога не сказала, хоць пасля дастала добра ў скуру.

Бо як жа выдасць свайго суседа, у яго ж чацвёра малых дзяцей! Ні немцы, ні хто іншы не пастаўлены Богам, каб караць. Ён адпомсціць, Ён адплаціць! І не адчувае Сасанка на сябе граху за тое, што хтосьці праз яе загінуў. Але хоць стараецца не грашыць, ды кожны тыдзень спавядацца ідзе, прычасце прымае. Ніколі невядома, калі што з чалавекам здарыцца можа. Бачыць з акна свайго блёку, з балкона, што павісае над цэнтральнымі вуліцамі Беластока, над патройным скрывааннем, як штодзень штосьці страшнае дзеецца. Ну, у людзей бы д'ябал уступіў! Не азіраюцца, пруць на сваю бяду, як сляпыя, на сваіх машынах (і п'яных колькі!), пешаходы лезуць, бы нічога не бачаць... У кожнага ў галаве муць, страх, прага нажывы... А іншы думае, адкуль узяць на кавалак хлеба, каб дзеткам даць. А бываюць такія гаўнаеды, як у яе ў былой вёсцы, што за страву б'юцца пры сямейнай місцы, скрабуць гаршкі, замест тых пару бульбін больш укінуць, жменю крупы, каб і хатнім хапіла, і коціку, і сабаку каб не палову са свіной бульбай ляпнуць, а ўкінуць таго, што і сам ясі... Тую бульбу ці лъжку кашы акрасіць і ім малаком ці скваркай... Пакінула была Сасанка, адыходзячы з вёскі, свайго Бурку, гладкага і разумнага аўчара, у суседа. Загадала карміць добра, бо такі з яго памочнік у гаспадарцы — і коней дапільнуе, і кароў, і чалавека з паганай думкай вычue! Словам, можна ўсю гаспадарку на Бурька пакінуць, і не прападзе нават яечка. Прыехала — не пазнала. Гаспадароў сама не было дома. Бурьк на кароткім ланцузе ўзвіваўся ад смагі. На старой патэльні ляжала жменя сухое свіное стравы. Кінуўся сабака да Сасанкі, абняў паўпол сваю былую гаспадыню, заплакаў. І сама плачучы ад крыўды і злосці старая Сасанка дастала са свае торбы прышасы, што ўзяла на дарогу, дала сабаку, а тую патэльню — як размахнула, дык і шуганула за гумно! І да гаспадаровага сына зайшла, і да солтыса.

Пасля той солтыс на найбліжэйшым сходзе пра людскае трактванне жывёл казаў. Прысаромеў пры грамадзе тых людзей, што і з-пад сябе салому жэрлі б, калі б маглі, абы ўсё прадаць. Дадучь есці — карове, свінні, бо малако, бо мяса... А з такога сабакі — што за карысць... Аж дзіўна, што пасля таго сходу сталі тья людзі лепш Бурька карміць...

Бабуля Сасанка дома адна сядзіць. Родныя далекавата. Наведваюць яе суседзі, лекар, што яе вочы лячыў. Кажэ той дохтар: “Гэта ваша вера вас вылечыла”. Ага, і птушкі да яе на балкон прылятаюць. І пасёлкавыя хатнія і бяздомныя звяры заходзяць. І яны таксама ў гэтым горадзе адчуваюць сябе недарэчна.